

V19/4

Д-р МИХАЙЛО МАРУНЧАК

УКРАЇНЦІ

В

РУМУНІЇ

ЧЕХО-СЛОВАЧЧИНІ

ПОЛЬЩІ

ЮГОСЛАВІЇ

LIBRARY of Ukrainian Publishers Ltd.

LIBRARY of Ukrainian Publishers Ltd.

Вінніпег

1969

Канада

Inv. 2641

У К Р А И Н Ц И

и

Русаки и Чехи в Чехословакии

Политика и культура

У К Р А И Н Ц И

и

Чехословакия

Политика и культура

Dr. MICHAEL MARUNCHAK

UKRAINIANS

in

**RUMANIA, CZECHO-SLOVAKIA, POLAND
JUGOSLAVIA**

Winnipeg

1969

Canada

GENERAL LIBRARY

Д-Р МИХАЙЛО МАРУНЧАК

У К Р А Ї Н Ц І

В

РУМУНІЇ, ЧЕХО-СЛОВАЧЧИНІ, ПОЛЬЩІ
ЮГОСЛАВІЇ

Publishers

Вінніпег

1969

Канада

ЗАГАЛЬНА БІБЛІОТЕКА

Імб. 2641

Printed in Canada

Printed by the New Pathway Publishers Ltd.
184 Alexander Ave. Winnipeg, Canada.

ВСТУП

Понад пів мільйона українців живе сьогодні в таких країнах, як Румунія, Чехословаччина, Польща і Югославія. Три перші з них це безпосередні сусіди українського народу й тим самим у їхніх границях знаходяться прикордонні українські землі з мішаним населенням. Автохтонне українське населення цих земель живе там від століть. Єдина Югославія має українців іміграційного наверствування, яке датується вже від 1745 р.

У політичному визначенні — всі чотири держави вважаються країнами комуністичної демократії. Усі вони були після Другої світової війни сателітами ССРСР, який тоді мав непереможний вплив не тільки на політику згаданих держав, але теж і на цілість життя цих країн. Всі вони жили ізольовано від західних країн і звідси втерлася назва “країн залізної куртини”, а найчастіше звать їх сателітами ССРСР. Остання назва покутує ще й досі, хоч вона вже давно пережита. Перший вилам з цієї політичної констеляції зробила Югославія (1948). Слідами за Югославією в новіших часах пробують іти Румунія і Чехословаччина. Найдаліше пішла в лібералізаційному курсі Чехословаччина, але наїзд сусідів, а властиво ССРСР придушив горіюче полум'я волі. Єдина Польща залишилася найближче плянів та структури ССРСР.

Хід політичних подій у згаданих країнах не може не інтересувати українців, де б вони не були, з уваги на те, що їхні земляки — єдинокровні брати великими ти-

сячами та чисельними скупченнями проживають у цих країнах.

Хоча в політиці цих чотирьох країн є різні концесійні відхилення культурної політики в сторону українців, то в основному всіх їх, цебто ці держави, єднає матеріялістична доктрина та комуністичне вчення Маркса й Леніна. Коли взяти до уваги, що ті самі принципи світосприймання є офіційним вченням правлячих кол на Україні, то багато подібностей є між людиною українського материка, а тими, які розсіяні в різних закутках Югославії, Польщі, Чехословаччини та Румунії. Не зважаючи на ці основні подібності, є й багато різниць, які нам хотілося б розглянути в цій нашій інформативній доповіді. Впливають вони з історичних, релігійних, культурно - побутових, політичних, господарських, а то й числових (статистичних) даних. У ході наших думок хочемо звернути увагу на всі ці фактори.

Українці в Румунії — велика невідома

Почнімо від нашого полудневого сусіда Румунської Соціалістичної Республіки. За підсумками румунської державної статистики з 1962 р. проживає в межах румунської держави понад 70 тисяч українців, неофіційна статистика визначає це число на приблизно 100 тисяч. Населення це окупчене в чотирьох більших районах, але не в суцільній масі. Найбільший з них, це терен, який безпосередньо доторкає границь південної Буковини. Тут начислюється 39 українських місцевостей. Сюди належать повіти Радівці, Серет і Сучава з такими селами як Кирлібаба, Извори Сучави, Молдова-Сулиця, Бряза, Арджел, Молдовиця, Палтін, Валя Боулуй, Чумирна, Улма, Нисипіт, Ігрище, Кунунський, 14-ий км, Бродина, Гропени, Кліт, Солонець, Качіка, Мелешівці, Вашківці, Руснаки, Синівці, Негостина, Балківці, Щербівці, Ботошаниця, Данила, Слободзія, Калинешти-Купаренко, Єнаке, Василаке, Марицел, Дурманешти, Іпотешти, Семеніча, Киндешти, Рогожешти.

У Мармароцині (Сигітцині) є 15 сіл з українським населенням. Вони такі: Тячево, Ремети, Довге Поле, ці, Щербівці, Ботошаниця, Данила, Слободзія, Калинешти-Купаренко, Єнаке, Василаке, Марицел, Дурманешти, Іпотешти, Семеніча Киндешти, Рогожешти.

Окрему групу творять 37 місцевостей в дельті Дунаю й північній Добруджі, де начислюють 37 поселень — як Катерлез (Св. Юрій), Сулим, Караорман, Летя, Ст. Килія, Крішан, Горгова, Вузлина, Татанір, Степок, Пардина, Чаталкіой, Карасувата, Баклажанка, Ілгани Гор., Махмудія, Перліта, Бештепе, Муругіль, Дунавець Гор., і Дол., Тульча, Кишлиця, Паркеш, Ісакча, Телиця, Циганка, Гамчарка, Пошта, Джаферка Руська, Ката-

лой, Чумарлія Долішня, Чукурова, Башпунар, Фрекацей.

Вкінці масмо ще одне скупчення українців у Банаті, біля Лугожу й Карансебушу, де заховалося сім українських сіл, а саме: Гусарка, Черешня, Антолка, Кричова, Зоріле, Колачеле й Корнуцел.

Добруджа й Банат — це поселення іміграційного типу. Добруджанські українці це нащадки запорізьких утікачів з 1775 року (зруйнування Січі), як теж тих кріпаків Поділля та Причорноморя, що шукали в дельті Дунаю свободи. Українські села в Банаті оформилися з імігрантів, які прибули сюди передусім із закарпатської Лемківщини, деякі прибули з Гуцульщини, село Корнуцел, а дехто з Бойківщини. Це поселення почалося у 18 столітті.

Понад 50 років живе ця горстка українців під румунською владою. Між двома світовими війнами українським культурним і політичним осередком для них були Чернівці. Після оформлення кордонів у 1944 році (переворот 23. 8. 44) культурний осередок українства перенісся до Букарешту. Про період між війнами не приходиться тут говорити, бо він у загальному відомий із безприкладного румунізування українського населення не тільки на висунених колонізаційних острівцях, але теж у материку української землі, як Буковина тощо. У тому часі відбулася тотальна румунізація української православної церкви, а в самих Чернівцях карали за публічне вживання української мови. Свідома українська інтелігенція була переслідувана. Такі самі прийоми були стосовані в добу т.зв. Трансністрії, 1941-1944.

Коли в 1944 р. прийшла до Румунії “визвольна армія СССР”, багато інтелігенції, що малта пов’язання з еміграцією УНР було виарештовано, а українські греко-католицькі парохії стали “воз’єднувати” з православними. Ті, які протиставилися цьому були арештовані, а знову священники, які змінили обряд були перенесені в неукраїнські парохії. З старо-слов’янських богослужень і

українських проповідей стали переходити на румунську мову. Іншими словами, удар у початках пішов по політичній інтелігенції та українській духовості, яка плекалася ще в українських греко-католицьких парохіях.

При цьому, однак, треба відмітити, що в сфері шкільництва були зрештою урядом деякі концесії. У роках 1947-1957 оформилася низка українських шкіл, подібно, як це було серед інших національностей, як у мадярів, німців тощо. До Києва та Харкова були вислані на студії деякі стипендисти, які пізніше працювали в інституті російської мови й літератури ім. Горького, а ще пізніше в слов'янському відділі інституту чужих мов університету в Букарешті, Ключі. В Ключі навчається кожнорічно декілька питомців українського роду.

Бакарештський університет має катедру української мови та літератури, яка бере участь у підготовці підручників української мови та літератури для місцевих українських шкіл (М. Ласло, М. Павлюк, К. Драпака, Ю. Кокотайло, І. Ребушапка та інші).

Українське шкільництво успішно розвивалося до 1958 р., до часу, коли то в Румунії почався остріший курс супроти національних меншин. На цьому курсі не потерпіли ті національні меншини, за якими стояли їхні матірні країни, — за Сербамі обстала Югославія, за німцями — Східна Німеччина. Українці оглядалися на Київ, але він мовчав. Наслідком такого курсу, перестав появлятися двомісячник “Культурний Порадник” (появлявся в рр. 1950-58), а щоб стероризувати тих земляків, які держали голову вгору в національному питанні, поставлено перед суд нікого іншого, а редактора дво тижневика “Нового Віку”, Василя Білівського, і суджено його за те, що “заохочував у розмовах і пресових статтях триматися рідної мови, плекати свою культуру, подавати себе скрізь українцем і домагатися рідномовних шкіл”. Це в букві закону означало “український націоналізм”. У висліді цього показового монстр-процесу його засуджено на 7 років тюрми. Одночасно проведено

шептану пропаганду, що виселюватимуть на Україну тих, які домагатимуться навчання української мови, даліше роз'яснювано, що діти з українською мовою не матимуть доступу до вищої науки тощо. Наслідки цієї шептаної пропаганди були такі, що несвідомі батьки стали переводити дітей і школи на мову румунську. Спочатку українська мова залишалася як предмет навчання, який у 1966 р. зроблено надобов'язковим. Вкінці зліквідовано теж надобов'язкове навчання української мови в Добруджі й південній Буковині.

Не зважаючи на важкі культурні умови, діячі української культури в Румунії зуміли вдержати при житті двотижневик "Новий Вік" (тираж 4 тисячі від 1948 р.), про який говориться, що він є мовною прибудівкою пресового румунського концерну "Скинтеї" (Іскра). Його начальним редактором якийсь час був басарабець Колесник (суджений Білівський — хотинщанин). Для шкіл видано шкільні підручники, а для українського масового читача декілька збірників індивідуальної та збірної прози.

З нагоди 20-річчя РСР появилася в 1944 р. збірка художніх творів та критичних статей "Серпень", тираж 450 примірників. Збірка ця є досить вірним образом літературних сил українців у Румунії. З поетів виступили тут Гаврило Клемпуш (роджений 1910), Василь Клим, Василь Марущак, Оксана Мельничук (1915), журналістка з Одещини, яка редагує "Новий Вік", Юрій Ракоча, Юрій Павліш (1934), Павло Шовталюк, Іван Шмуляк та наймолодший двадцятилітній Василь Баршай. У прозі бачимо Корнелія Ірода, Василя Кліма, Василя Крикуна, Корнелія Ребуша, Івана Федька (1938), Траяна Малишу, Г. С. Яцентюка (1933), Ю. Ракочу, Д. Онищука (1901, друкувався в "Чернівецькому Часі") та ще декого. У збірці взяло участь 17 українських поетів та письменників. Це доказ, що навіть у важких умовах вирости таланти, які рвуться до лету й праці для народу. Звичайно, що більшість цієї творчості присвячено "со-

підляльним надбанням" країни й тим самим у поетичній творчості вона має невелику вартість.

Значно кращою є збірка творів дванадцятиох поетів, яка появилася в 1968 р. п. н. "Ліричні струни". В ній надрукували свої поезії: В. Баршай, Іван Ковач, К. Ірод, Юрій Павліш, О. Мельничук (видала дві окремі власні збірки), Денис Онищук, Михайло Волощук, І. Шмуляк, Орест Масикевич, Ю. Ракоча, Микола Котцар, Євген Савюк (Наш Вік, ч. 2, 1969). Як бачимо, ця збірка принесла зі собою також нові імена.

Деяке зрушення внесла в політичне положення національних меншин Румунії конституція РСР з 1965 р., в якій говориться:

"Національним меншостям у РСР забезпечено вживання рідної мови, а також книги, газети, журнали, театри й освіта на всіх ступенях у їх рідній мові. У районах, в яких живе нерумунське населення всі органи й установи зобов'язані вживати усно й письмово мову даної національності. Всі посади в таких районах повинні займати громадяни даної національності, або такі, що добре володіють мовою та знають життя і культуру місцевого населення".

Та найвищий закон одне діло, а практика друге. І так 17 червня, 1966 р. скасовано в Румунії всі двомовні написи. Тим часом несподівано в жовтні цього року виступив на пленумі ЦК РКП в великою програмовою промовою шеф цієї партії Нікола Чаушеску, в якій заговорив про розв'язання національного питання в Румунії в дусі "Марксистсько - ленінського розв'язання". "зміцнення братерства між румунським народом та співживучими національностями". Цю промову опублікував "Новий Вік" (1 лист. 1968, ч. 21) і звідси довідуємося дещо про розвиток "соціалістичної демократії" в Румунії та "новаторський курс", який датується від рішення ІХ З'їзду партії. У дусі цих ідей та постанов "Виконавчий комітет" партії запропонував створити раду трудящих мадярської національності:

РСР і Раду трудящих німецької національності РСР. Винесено теж постанову, щоб у повітах, де поряд з румунським населенням проживають і трудящі інших національностей, були створені повітові ради відповідної національності.

Як довідуємося з преси (Новий Вік, ч. 22., 16 листопада, 1968.) з цих постанов скористали українці в Сучавському та Мармароському повітах. Вони скликали представників громад і вибрали Раду трудящих української національності, окрему для Сучави, а окрему для Мармарошу. У Сучавському з'їзді взяло участь 305 депутатів, а в Мармароському 143. До Сучавської Ради вибрані: Іларіон Захарійчук — голова, Василь Кідовець і Віктор Прокопець — заступники голови, Василь Андрюк — секретар, Марія Кирилюк, Онофрій Худижковський, Петро Попюк, Микола Шебинський і Параска Курачок — члени. До Мармароської ради ввійшли Юрій Канюка — голова, Федір Марущак, Микола Проданюк — заступники голови, Іван Лета — секретар, Іван Бойко, Іван Незмет, Василь Фрасин, Микола Друляк, Марія Діцак, Олена Проданюк, Іван Колопець — члени. Зумисне подаємо ці прізвища, бо це перші українські громадські організації в Румунії, які оформилися після другої світової війни. Варто зазначити, що більшість членів згаданих рад є вчителями та викладачами. Сподіватися треба, що в двох інших українських районах будуть створені подібні ради.

В загальному в ситуації українців в Румунії дається відчутти основну помилку, яку зробили, а яку дехто ще сьогодні "ісповідує" із румунських керівних чинників, які часто дають знак рівняння двом протилежним поняттям, а саме де-русифікації і де-українізації. Це мабуть наслідком того, що відповідальні за міжнаціональну політику люди в Румунії не збагнули противорічностей цих понять. Щойно в останніх часах на цьому політичному горизонті дещо пробирається а як наслідки цього постали саме згадані повітові ради

української національності. Чи цей політичний проб-
лематич набере повного денного світла, це залежатиме від
дальшого поглиблення цього процесу в Букарешті.

ЛІТЕРАТУРА: "Українці в Румунії", "Новий Вік", 1968, "Про
Українську Поезію в Румунії", "Дукля" ч. 3, 1964, "Україн-
ське літературне життя в Румунії", "Українське Слово", Па-
риж, 14. XI. 1965, "Серпневі зорі", "Літературна Україна",
Київ, 21. VII. 1964, О. Сагор: "Українці в Румунії", "Україн-
ський самостійник" ч. 109, 1966, Збірник "Серпень", Букарешт,
1964, А. Г. Горбач: "Подорожні нотатки з Румунії", "Сучас-
ність", ч. 7, 1968.

Українці в ЧСР — на загубленій землі

Коли українців у Румунії назвемо великим невідомим потенціалом, то землю українців у Чехословаччині, теперішню Пряшівщину, а в минулому Угорську Русь, можемо назвати "загубленою землею". Та ця втрата не відбулася в наших часах і на наших очах. Це довгий акт історії мадярського панування, а в новіших часах, акт важкого процесу словакізації. Найбільше спустошення зробили не мадяри й не словаки, а ті, які роками засівали москвофільство, яке до решти розорювало ідейні і політичні основи русина - українця з полуднево-західнього Закарпаття.

Останніх 50 років Пряшівщина, яка складалася з таких комітатів як Спіш, Шариш, Земплін була і є частиною ЧСР, а властиво Словаччини. По розвалі Австро-Угорщини, Пряшівщина вперше підняла свій голос у своїх народно-політичних справах. У листопаді 1918 р. в Старій Любовні була створена Народна Рада, яка виявила бажання стати складовою частиною УНР. У грудні 1918 р. Пряшівська Руська Народна Рада під проводом д-ра Антона Г. Бескида проголосила включення Пряшівщини до ЧСР в дні 7 січня 1919 р. Цю ак-

цію піддержала Американська Народна Рада Русинів, яка враз з чехословаками підписала в дні 19 листопада, 1919 р. в Скрентоні спільну декларацію. На чолі цієї Ради стояв д-р Г. Жаткович. Д-р А. Г. Бескид і Д. Вислоцький пізніше створили Центральну Руську Народну Раду в Ужгороді.

Коли Пряшівщина опинилася в складі Словаччини, в Пряшеві був створений "Руський Національний Совст" з центром у Пряшеві, а на чолі з Федором Ройковичем. Такий стан тривав малошо не до 1944 р. У міжвоєнних роках царила тут "русская культура" з величавими днями культури в Пряшеві, Лаборці, Свиднику, Стропкові. У Пряшеві працювала "Русская гімназія", а університетська молодь була об'єднана в "Общество Возрождение". Вона мала свої клітини в Пряшеві, Братиславі й Празі. Появлявся часопис "Русское Слово". В масах провадило працю "Общество ім. А. В. Духновича", знову ж молодь обслуговувано часописом "Молодая Русь" (1930-31), а ще передше "Карпатская Молодеж". Остосю руськості була Греко-Католицька Церква, в якій у великій мірі, царили мадяронські та москвофільські впливи. Згодом прийшли ще й словацькі. Здоровим зерном українства була філія Просвіти в Пряшеві, яка була малим каганцем серед національної темряви та маразму.

Коли в 1944 р. почався наступ советської армії, Пряшівщина опинилася в короткому часі в нових політичних і господарських умовах. На звільненій від німецьких військ території, творилися українські національні комітети в Нижній і Вижній Яблінці, Телелівцях, Зубному, Нехваль-Полянці. Ці комітети зложені з селян і робітників, домагалися національної рівноправності для руського населення в Пряшівщині (грудень, 1944). Коли в лютому 1945 р. відбулася обласна конференція Комуністичної Ради Чехословаччини в Кошицях, вона піддержала домагання українців (28. I і 1. III 1945). Ніхто інший, а Густав Гусак, сьогоднішній шеф Ком-

партії ЧССР говорив, що Чехословаччина повинна стати слов'янською державою трьох братніх народів — чехів, словаків і карпатських українців (“15 років на службі народу”, Пряшів, 1966, ст. 28).

Саме коли відбувався з'їзд Комуністичної партії Словаччини в Кошицях, відбувся 1-ий з'їзд українців - русинів Пряшівщини, на якому була створена Українська Народна Рада Пряшівщини (УНРП). Сталось це 1 березня 1945 р. На початках ця Рада добивалася прилучення Пряшівщини до УРСР і в цій справі була надіслана телеграма голові Ради Міністрів УРСР. Коли ж Київ обійшов мовчанкою це прохання своїх земляків, УНРП підготувала в дні 22 квітня 1945 р. Меморандум і 5 травня вручила його представникам Словацької Національної Ради (СНР), найвищому словацькому законодавчому органу в Братиславі. У цьому меморандумі говорилося.

“УНРП, буде з усіх сил підтримувати новий чехословацький уряд і СНР в справі відбудови спільної батьківщини, оскільки вірить, що цим допоможе своєму народові. УНРП хоче співпрацювати з урядом та СНР у вирішуванні всіх політичних і культурних питань, які торкаються українського населення Словаччини.

“УНРП висловила згоду з Кошицькою урядовою програмою і від імені українського населення пред'явила Словацькій Національній Раді такі вимоги:

1. Пропорціональне представництво українців в Словацькій Національній Раді.

2. Пропорціональне представництво українців в центральних державних органах, в повіреніцтвах СНР та в інших органах і інституціях державного управління, особливо в округах з українським населенням. При центральних державних органах, при повіреніцтвах СНР в залежності від потреби утворювати окремі відділення (реферати).

3. В округах з українським населенням ставилась вимога в потрібній кількості відновити українські і російські школи всіх типів. В керуванні російськими і українськими школами рекомендувалося при поверненні шкіл створити окремий реферат, підпорядкований прямо поверненню.

4. В меморандумі була вимога ширших можливостей зв'язку з радянською Україною, зокрема з Закарпатською Україною та висилання українських студентів на студії до УРСР”.

У відповідь на позиції вимоги, Словацька Народна Рада заявила, “що їй завжди залежить на тому, аби ставлення словацького народу до українців було якнайщирішим. Щоб ні в одному українському серці не мала місця гіркота кривд, заподіяних українцям”. (Протокол пленарного засідання СНР, 26 травня, 1945, стор. 44)

У висліді таких вимог і узгіднень був створений реферат для українських шкіл, який керував усім українським шкільництвом, як теж російським (москвофільським). До СНР були делеговані п'ять представників від УНРП. У тимчасових Національних Зборах засідали теж делегати від УНРП. УНРП визнавала себе найвищою і єдиною, всенародною представницею українського (русинського) населення Словаччини. Намагання УНРП ішли в напрямку створення не тільки культурної автономії українсько - руського населення на території Пряшівщини, яку в урядових реєстрах звано завжди Східною Словачиною, але також і про те, щоб вона була репрезентантом політичних прав населення цієї країни.

СНР насправді не акцептувала вимог УНРП, але їх упродовж довгих років толерувала. УНРП розбудувала шкільництво та піклувалася відбудовою Свидницької, Строківської, Меджилабірської та Снинської округ, які були сильно знищені війною. УНРП відбувала кожного року з'їзди та видавала свій орган

“Пряшівщина”. Коли в 1948 р. відбувався III-ій З’їзд УНРП, присутні піднесли гасло “Домагаймось узаконення цієї Ради і в новій конституції ЧСР” з дня 9 травня 1948 р.

Позиції УНРП були сильні до 1948 р. Після відходу Червоної Армії, права УНРП стали обмежуватися. Найбільшим ударом була ліквідація Реферату українських шкіл, дальше скасування учительської академії тощо. Вніс теж ослаблення в національні ряди виїзд до УРСР около 10 тисяч т.зв. оптантів. Був це переважно свідомий національний елемент. За цим ішов дальший тиск на УНРП, що в серпні 1951 р. припинила видавати свій орган “Пряшівщина”. У грудні 1952 р. УНРП самозліквідувалася. Та рішення це виніс не пленум, а тільки президія УНРП, що зробила це на вимогу партійних органів Братислави. Дехто й досі уважає, що УНРП законно існує.

Хоч УНРП мала українську назву, проте її орган “Пряшівщина” публікувався в більшості російською мовою. Це було роблено з уваги на те, що більшість інтелігенції Пряшівщини в тому часі користувалася цією мовою та вважала себе “русскою”. Подібно було з автономною організацією молоді, що згідно зі своїм статутом носила назву Союз Молоді Карпат. Були російські гімназії в Пряшеві та Гуменному. Усе це був спадок москвофільських впливів, що царили тут між двома світовими війнами та далеко ще до цих часових границь. Для статистики та історії варто подати таблицю шкіл на Пряшівщині, яку беремо з 1. IX. 1947 р. (див. “Пряшевщина, — Історико - Литературний Сборник” Прага, 1948, стор. 277).

Лябїрська округа мала 88 шкіл народніх із 184 клясами, 9 міських шкіл з 34 клясами та дві середні — з 12 клясами. Собинівська округа — 47 народніх шкіл з 96 клясами, 6 міських з 20 клясами, Стропківська округа — 89 народніх шкіл та 18 міських і Пряшівська

— 48 народніх, 5 міських і 3 середніх. В сумі це давало 272 народні школи з 454 клясами, 25 міських з 90 клясами та 5 середніх з 31 клясою.

На місце УНРП, що була будована з низу в гору, прийшла нова організація з відмінною структурою, бо будована з-гори вниз. У 1950 р. була створена Культурна Спілка Українських Трудящих (КСУТ), яка веде працю до наших днів.

РЕЛІГІЙНЕ ПИТАННЯ

Окрему сторінку треба було б присвятити ліквідації та існуванню Греко-Католицької Церкви, що мимо різних, згадуваних вже вище впливів русофільства і мадяронофільства, все таки відіграла велику роль в збереженні релігійного і національного почування своїх вірних. Годиться підкреслити тут, що керму над цією Церквою в повосенних часах мав єпископ Павло Гойдич, який володів єпархією від 1926 р., свідомий українець, а його заступником був єпископ Василій Голко.

У 1948 році Пряшівська Єпархія начислювала 161 парохію з 874 дочерними. Було теж 162 церкви “ін матрібус”, 129 “філіялібус”, а в них вірних 225 тисяч. Додаймо сюди ще частину Мукачівської адміністрації з 80 парохіями та 185 дочерними, в яких було понад 80 тисяч вірних. Разом ця церква начислювала понад 300 тисяч вірних. Додаймо теж, що чин Отців Василян мав свої дома в Пряшеві, Требішові, Красному Броді, Буковій Гірці та Празі, а чин Редемптористів у Міхаловцях, Стропкові та Сабінові. Сестри Василянки мали 6 домів: Пряшів, Меджилябірці, Стропків, Сечівці, Свидник та Тепла, а Сестри Служебниці мали дома в Пряшеві, Михайлівцях, Лю-

тині, Требішові, Лібейовцях та Угорському Градиште. Крім цього працювали сиротинці, бурси, інтернати, гімназії та теологія в Пряшеві. У 1945-46 рр. появлявся тижневик "Благовісник", а для дітей "Зоря". Звідсіля, цілком слушно, Пряшів набув назву столиці "Руського народу", а в новітніх часах столиці "всього українства в ЧСР".

Ситуація основно змінилася в Греко-Католицькій Церкві, коли у квітні 1950 р. був скликаний до Пряшева "воз'єднувальний собор", який "рішив" ліквідувати Греко-Католицьку Церкву. Оба владика були арештовані, а владика П. Гойдич пройшов ще монстр-процес, в якому його суджено за "український націоналізм" та "незаконну дію в користь Ватикану". Багато священників було арештовано, чернечі дома були розпущені, а низка парохій "перейшли" на православіє.

Цю насильну акцію переводив д-р Ладіслав Гольдаш, "поверенік процерковне залежесті", з Братіслави враз з поліційним штабом ШТБ. Немає сумніву, що ними командували ті самі чинники, які ліквідували Греко-Католицьку Церкву у Львові та в Румунії.

З ліквідацією Греко-Католицької Церкви Патріярх Московський, якому підлягала Православна Церква в ЧСР, надав їй в 1951 р. автокефалію з екзархом на чолі. Цю функцію сповняв на початку митр. Єлевферій з Москви, а коли він повернувся назад до Москви (1956), його місце зайняв росіянин митр. Іоан. Православна Церква ЧСР має три свої органи, один із них друкований українською і російською мовами. У Пряшеві була створена православна теологія, яка випустила до 1968 р. около 120 священників. Такий стан тривав до часу т. зв. лібералізації, яка наступила в січні 1968 р.

КУЛЬТУРНА СПІЛКА УКРАЇНСЬКИХ ТРУДЯЩИХ (КСУТ) І ІНШІ КУЛЬТУРНІ ЦЕНТРИ

Отже, від початку 1950 р. заіснував у житті українців Пряшівщини поділ української спільноти на два важливі сектори: в громадському секторі працює велика Культурна Спілка Українських Трудящих, а на церковному, домінуючою силою стала Православна Церква в ЧСР. Тут треба виразно підкреслити, що ці дві формації не мали нічого спільного в своїх заложеннях, чи політичних вихідних.

КСУТ розвинув велику культурну роботу, видаючи такі публікації як тижневик "Нове Життя" (наклад 4 тисячі), місячник "Дружно вперед" (3 тисячі з додатком "Школа й Життя") та літературний кварталник "Дукля", який пізніше замінено на двомісячник. Крім цього стала появлятися для шкільної дітвори "Піонерська газета". Різниця між цими виданнями і "Пряшівщиною" була в тому, що вони друкуються виключно українською літературною мовою. Як "Пряшівщина" так і названі видання одержують фінансову допомогу від урядової партії, що теж допомагає фінансово в удержанні організаційної структури КСУТ. З початком 1968 р. працювали 4 окружні комітети КСУТ: Бардіїв, Гуменне, Пряшів та Стара Любовня. КСУТ нараховує кілька тисяч членів і досі видає понад 89 різних публікацій.

Крім цієї видавничої діяльності розвинулася теж українська книжкова продукція при Словацькому педагогічному товаристві в Братиславі під офіційною назвою "Відділ української літератури в Пряшеві". Досі це видавництво начислює понад 180 випусків красномовного письменства та наукової літератури. Наклади цих видань не високі, около 1000 примірників пересічно. Видано теж низку добрих шкільних підручників. Мають українці Пряшівщини також культурні досягнення, якими можуть гордитися. До них належать Музей української культури в Свиднику, який теж видає свої на-

укові збірники. Досі появилoся три збірники. Один із них присвячений спогадам і документам про визвольну боротьбу українського населення Чехословаччини проти фашизму 1939-45 рр. Кожнорічно відбувається у Свиднику Фестиваль — свято української пісні й танцю (від 1955 р.), у Снині відбуваються фестивалі драми й художнього слова (1962 р.) та фестивалі української естради в Старій Любовні (1966).

У Пряшеві працює Українська Секція Спілки Словацьких Письменників з такими іменами, як В. С. Гренджа-Донський, Ф. Лазорик, Ю. Боролич, Ф. Іванчов, М. Шмайда, А. Карабелиш, І. Мацинський, Ева Бісс, а з молодших Ю. Бача, В. Дацей, Й. Шелепець, Ст. Гостиняк, В. Гайний, П. Гула та багато інших. Тут треба теж згадати народних співців, як Івана Киндю, Івана Новака, Івана Жака.

В драматургії позначились Ева Бісс ("Барліг", "Білий вовк", "Естер") та В. Зозуляк ("Депутат Проків", "Помста розгніваних гір"), в новелі В. Дацей, в прозі (повість і роман) М. Шмайда, Ф. Лазорик, В. Зозуляк. В перекладній літературі працюють І. Мацинський, Е. Бісс, А. Червеняк та інші.*)

Пряшів має Український Народний Театр під управою Й. А. Фельбаби. Оформився теж професійний Піддуклянський Український Національний Ансамбль (ПУНА), під кермою Івана Пиханича, який часто виступає за межами ЧСР. Останньо (1969) він виступав дуже успішно на фестивалі українців в Югославії "Червена Ружа".

У Пряшеві працює катедра української мови та літератури при Університеті ім. Шафарика, як теж вища Пряшівська Педагогічна школа. При кафедрі україністики веде працю кабінет фолклористики. Окремо працює Педагогічний дослідний інститут. У Празі на Карловому університеті існує відділ української

*) Див. "Література чехословацьких українців 1945-1967", Проблеми і перспективи, Пряшів, 1968.

філології в якому працюють україністи М. Затовканюк, Кость Генік-Березовський та інші. В інституті світової літератури та мов Словацької Академії Наук в Братиславі є відділ української літератури, яким завідує Михайло Мольнар та Микола Неврлі. У Чеській Академії Наук працюють Зіна Генік-Березовська, Орест Зілинський, Андрій Куримський. Як у Празі так і в Братиславі побіч українських україністів працюють україністи чехи й словаки, як Я. Моравець, В. Жідліцький, В. Гостічка, Л. Гараксим, Й. Кудлачек і інші. Вченим у Братиславі й Празі завдячувати треба появу двох цінних збірників: "З історії Чехословацько-українських зв'язків" (1959) та "150 років чесько-українських літературних зв'язків 1814-1964" (1968).

Найбільше наукових українських сил скупчується в Пряшеві. Це молода генерація науковців, з яких поважна кількість кінчала студії в університеті Ужгорода, Львова та Кисва. Є тут такі відомі україністи, як Юрій Бача, Микола Мушинка, Олена Рудловчак, П. Бунганич, П. Мурашко, М. Гиряк, Й. Шелепець, М. Штець, М. Роман, М. Новак, Ю. Муличак, О. Железник, І. Кремпа, С. Децишина, а з істориків — Михайло Миндош, теперішній голова КСУТ, Андрій Ковач, Іван Ванат, Василь Капішовський довголітній голова КСУТ, А. Шлепецький зі старою московською школою та інші. Є теж поважна скількість педагогів.

Старанням названих і неназваних учених Братислави, Праги й Пряшева стали відбуватися симпозіуми україністики. В 1968 р. участь в такому симпозіумі - семінарі взяли вчені й літератори з-поза границь ЧСР.

Можна було б вчисляти ще й інші досягнення українців Пряшівщини в ділянках хорového й театрального мистецтва. Тут годиться згадати хоч би такі одиниці, як хор "Весна", "Карпатянин", "Верховина" з Меджилаборець, "Барвінок" з Кам'янки, а даліше співацько-танцювально колектив з села Малий Липник та багато інших менших і більших мистецьких одиниць.

Ведуть свою працю теж українські радіомовлення в Пряшеві.

Пряшівські радіомовлення мають свою 20-річну традицію. Є вони продовженням українських радіомовлень, що їх започатковано ще в Кошицях 1934 року. Були вони кількакратно переривані. Після окупації Кошиць мадярами в 1938 р. їх перенесено до Братіслави. Від 1948 р. редакція радіомовлень перейшла до Пряшева. На чолі українських пересилань від самого початку стояв Андрій Рудловчак, а в редакційному колективі працювали в 1968 р.: В. Вархола, Г. Галечка, Р. Крастюк, О. Рогач-Кратюк, Г. Дупей, В. Коваль, І. Калиняк, М. Гириак, О. Бондарчук, М. Шкурло і М. Кремпа. В технічному апараті було затrudнено 10 працівників. З редакцією радіомовлень співпрацюють учені, літератори, музики та інші. В 1960 р. було 1600 хвилин українських радіомовлень в місяць.

Уже те, що ми в такому короткому огляді можемо згадати становить поважний культурний дорібок, а то тим більше, якщо його рівняти з культурним дорібком у країнців Пряшівщини між війнами. Замітне те, що серед української спільноти Чехословаччини виросла молода еліта, громадська й наукова, яка держиться близько народного кореня. Колишні вихованці національного москвофільства стали продуктивними синами свого роду. Це надто тривожило деякі сили, які поставили собі за ціль не допустити до культурного розвитку тієї вітки українського народу, який століттями боровся за свій народний вияв, за своє право бути собою.

В зв'язку з державною перебудовою Чехословацької Республіки, яка з першим січня 1969 р. стала дуалістичною державою, українці ЧСР були тим самим змушені створити для українців, що замешкують терени Чехії окрему організацію, яка приняла назву "Український Культурно-Освітній Союз (УКОС) Осідком цієї організації є Прага.

ЛІБЕРАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Коли в січні 1968 р. настала політична відлига, життя спільноти набрало ще більшої інтенсивності. Українці негайно заговорили про національну автономію для себе та скликання Народного З'їзду. Всю цю акцію нав'язували вони до існування Української Народної Ради Пряшівщини та Народних з'їздів, які відбувалися після 11-ої світової війни. Реченець з'їзду кількакратно відкладувано, бо влада Братислави цього не бажала. Такий стан протривав до кінця 1968 р., коли то в Братиславі остаточно вирішено не допустити до з'їзду.

Одночасно і незалежно від громадських плянів КСУТ та його проводу стала вести працю Греко-Католицька Церква, яка в дні 13 червня 1968 законом держави одержала дозвіл на віднову своєї діяльності. В короткому часі около 150 греко-католицьких священиків стало до розпсрядження т. зв. Головного Акчніго Вібору в Кошицах, що його очолив о. д-р Іван Мурин. По містечках і селах творилися місцеві Акчні Вібори, які мали за завдання заопікуватися адміністраційними справами місцевих греко-католицьких парафій, що масово поверталися до праці. Всі вони підлягали Головному Комітетові в Кошицах і враз з ним ладнали справи душпастирювання на місцях.

У дні 16 червня, в залі Чорного орла в Пряшеві (в тому самому будинку, в якому відбувалася "Акція П" — Цебто ліквідація Греко-Католицької Церкви в 1950 р.) був створений "Акчні Вібор", який заопікувався справами греко-католицької катедри в Пряшеві та її вірними. По довгих дискусіях з адміністрацією Православної церкви в дні 7 липня цей Акчні Вібор взяв у посідання Пряшівську Катедру. В пресі появилосся звернення владики-ісповідника Василя Гопка, який був звільнений з в'язниці наслідком поганого здоров'я вже в 1963 р. У зверненні закликав він до відбудови Греко-Католицької Церкви.

При нормалізації стосунків Греко-Католицької Церкви, а радше при її реабілітації, виявилось, що єпископ В. Гопко не міг діяти як владики, бо процес його "персональної реабілітації" відкладувано з тижня на тиждень, з місяця на місяць і остаточно був він реабілітований щойно 30 липня. Однак це тільки перша стадія реабілітації. Друга, як довідуємось, ще й досі незакінчена. Керма в "акчних виборах" дивним збігом обставин опинилася в руках словацьких греко-католицьких священників, які в загальному становлять менше як одну третину греко-католицького духовенства в Пряшівщині. Найважливіші позиції, включно з катедральною парафією опинилися в руках священників словаків, які при ліквідації Греко-Католицької Церкви масово пішли на працю в римо-католицькі парохії, як біритуалісти. Цю "першість" цих священників віднотовано при церковних практиках, як впровадження словацької мови до богослужень, словацьких проповідей тощо. Врешті голосно заговорено про перенесення осідку єпархії з Пряшева до Кошиць, дальше спільної теології з римо-католиками в Спішській Капітулі. Словакізаційний курс викликав паніку серед деяких українських греко-католиків і дехто навіть рішив повернутися до Православної Церкви, в якій цього національного тиску є значно менше.

З реабілітацією ГКЦ так і видно, що меншість словаків бажала накинути волю двократній більшості русинів-українців. Останні стали протиставитися цьому, а наслідки були такі, що всяке українство стали тровити "націоналістичним українством" та показувати пальцем на кордон УРСР, мовляв, "якщо не згідні, там вам місце".

Витворивши атмосферу страху і дезорієнтації, священники словаки висунули вимогу голосувати за двоподілом єпархії на два окремі вікаріати, словацький та русинсько-український. Можна собі уявити, які можуть бути висліди такого голосування.

Якою нестерпною витворилася ситуація довкола регабілітації Греко-Католицької Церкви та з якою крикучою несправедливістю її переводжено, що це зрушило навіть сумління деяких чесних зі собою українських марксистів Пряшева. Для історії відмічуємо один із таких голосів, який був поміщений у “Новому Житті” ч. 36, 1968.

“Однак, коли слідкувати за тим, як проходить “регабілітація” Греко-Католицької Церкви, писав д-р Ю. Бача — які створюються умови для того, аби вона вернулася в тій формі, в якій вона була незаконно заборонена в 1950 р., то не можна висловити спокій з тим, що навколо тої церкви робиться”...

В дальшому автор наголосив, що “Релігія і Церква — це не тільки віра в Бога, (в тексті писано Бога з малої літери — М. Г. М.), це перш за все ідеологія й політика, тому мені не однаково, сказав він, що робиться в нас під фірмою “регабілітації” Греко-Католицької Церкви.

Перш за все Греко-Католицька Церква в нашому народі існувала як руська віра. Наперекір мадяронству чи консерватизму, ця Церква багато зробила для збереження руськості нашого народу і для розвитку нашого шкільництва. Тому ми не можемо погодитись з тим, що тепер цю Церкву хочуть вернути нашому населенню як Церкву словацьку. Це перша і найбільша спекуляція навколо регабілітації Греко-Католицької Церкви”.

Вкінці д-р Ю. Бача станув в обороні принципу людської гідности. Він писав:

“Однак найприкрішим фактом, який ясно доказує, чи йдеться про регабілітацію, чи про спекуляцію є страва з регабілітацією глави Греко-Католицької Церкви ЧССР, єдиного живого її єпископа д-ра Василя Гопка. Як відомо, його довгі роки тримали в арешті. В 1963 році його випущено, але до сьогодні не регабілітовано, щоб він не міг очолити роботу в новооновленій Церкві. При чому, аж гидко писати, про нього нароком поширюється різні

негідні слухи, робиться все для того, щоб його не признати єпископом, щоб на його місце обрати єпископа-словака*)..."

Не треба було довго ждати, щоб цитовані і пророчі слова повністю сповнилися. Вони були писані 27 липня 1968, а словацький часопис "Католіцкі Сокол" з Пассаїку, ЗСА, перший вспів заподати в січні 1969 р., що Римська столиця іменувала для Пряшівської єпархії єпископа резидента словака, Яна Гірку і то вже при кінці січня 1968 р. Про долю владики-мученика єп. Василя Гопка преса нічого не подала. Просто його терпіння для народу і Церкви збули мовчанкою. Слідкуючи за голосами преси, так і видно, що ці "практики" обурили народ до живого.

За підсумками чинників Греко Католицької Церкви після 1950 р. померло около 150 священників, деякі сиділи у в'язницях, а з ними і владика Павло Гейдич. Ті священники, які залишилися при житті, а їх около 150, майже всі душпастирюють у відновлених парохіях. З того 110 душпастирів є у роках від 45 до 60, а 40 від 60 до 82. При житті вдержалося около 40 Сестер Служебниць та стільки само Сестер Василіянок. Більшість з них працювало в харитативних домах, як дім в Осеку, Сладичківці, округа Нітра та інших. Українські Сестри Служебниці скупчені в Колешовіцах, округа Раков.

У парі з пресією в церковних справах пішла нагінка на українське шкільництво та на українських державних працівників. Щоб не бути голословним послужимось цитатою "Нового Життя" (Пряшів, ч. 46. 5 жовтня, 1968). У багатомовному заголовку "В надії на справедливість" читаємо такий підзаголовок: "Протест проти безпідставного проганяння учителів, працівників у партійних і державних органах" (розуміє-

---

*) Д-р Юрій Бача: "Реабілітація чи спекуляція", "Нове Життя", ч. 36, 1968, Пряшів.

мс — українців). З доповіді голови КСУТ проф. Михайла Миндоша можна довідатися докладніше про цю нагінку та звільнювання українців з посад.

“Тут не місце робити аналіз протнукраїнських матеріалів — говорив він на пленумі КСУТ, 26 вересня 1968 р., — але не можна до того не висловитись. Кампанія неслася у виразному шовіністичному дусі і слідувала конкретній цілі: розбити русинів-українців з середини, поставити народ проти інтелігенції й таким чином послабити єдність населення, його національний організм; спекуляція з національною орієнтацією населення, спекуляція на його релігійних почуттях, національній назві й національній приналежності, говорять самі за себе, що певні сили розплутали проти русинів - українців злу й ворожу кампанію. Доходило й доходить до відкритого гоніння на вчителів української національності, на функціонерів-українців в державному апараті, на філософському факультеті, в інституціях і т. п. З наших сіл і міст, зі шкіл пробують виганяти наших учителів. Така ситуація склалася в Старій Любовні, Стропкові, Гуменному, така дорога національної ненависти шириться і далі. Про все це ми інформували відповідні політичні інстанції. Робили спробу розумно домовитися... Нам обіцяли, проголошували, давали партійне слово, але антиукраїнська кампанія не зменшувалася, навпаки набирала гостріших розмірів. А все це робилося в партійній пресі. І з боку партійних органів краю ми не дістали жадної підтримки, яка вела б до консолідації відносин. Не можемо обійти мовчанкою і того факту, що антиукраїнські тенденції виходили й виходять з рядів тих людей, що останніми місяцями так живо групувалися і групуються навколо Матиці Словацької. Щоб було ясно: одна з найстарших словацьких національних інституцій, близька й для нас, русинів-українців Пряшівщини, уже хоч би тим, що її основи закладали й наші краці сини минулого століття”.

Ми зумисне навели довшу цитату ("Нове Життя" ч. 46, 1968), як документ для історії та тих важких умов праці, які створилися для українців в часі т. зв. лібералізації в ЧСР. Якщо ситуація не зміниться в короткому часі на краще, то русини-українці Пряшівщини згадуватимуть центральне правління Праги, як ще добрі й толерантні часи.

"Одним з виходів, який допоміг би рішати наші проблеми, — говорив голова КСУТ на згаданому пленумі, — ми виділи в скликанні Народного З'їзду Русинів-українців Чехословаччини. Лише з'їзд міг і може дати мандат рішати проблеми, які дотикаються цього населення. Хоч КСУТ дістав цей мандат зверху, ми вважали, що населення за посередництвом своїх делегатів має право сказати тут свою думку, висловити свої погляди й ставлення до своїх власних проблем".

З цитату бачимо, що теперішнє керівництво КСУТ хоче обов'язково одержати мандат мас, подібно, як його мала Українська Народна Рада Пряшівщини, яка була створена, як знаємо, і яка теж діяла з волі народних мас. Тим самим КСУТ хоче обминути зашморгу деяких шовіністичних партійних елементів. Чи на такому плянованому з'їзді рішатимуть теж релігійні питання Греко-Католицької Церкви, сьогодні важко передбачити. Є певним, що це є тільки початок, а не кінець боротьби. Цікаво, що як у справах українців Румунії так і в питаннях українців Пряшівщини уряд УРСР у Києві не висловився досі ані одним словом. Тим часом українці Пряшівщини не перестають працювати. Покищо вони відновили працю "Союзу Молоді Карпат", якого органом став часопис "Тон", як додаток до "Нового Життя". На початку очолював цей Союз студент Мілан Бобак, а згодом Василь Дацей, редактор "Життя і Школа". Перше число появилося з датою 1 листопада, під редакцією Михайла Дробняка.

Які наслідки має насильний і шовіністичний курс словакізації в шкільництві можуть послужити

такі цифри. Коли перед 1 вересня, 1968 було 68 українських основних дев'ятирічних шкіл та 3 середні загальноосвітні українські школи, то після 1 вересня було вже тільки 48 українських шкіл. З пресових нотаток знаємо, що братиславська влада не прийняла до відома заіснування Союзу Молоді Карпат. На місце СМК була створена Рада Української-Русинської Молоді (РУРМ). Представники Ради УРМ wraz з представниками подібної мадярської ради добивалися, щоб новостворена Федеральна Рада Молоді ЧССР була координаційним і репрезентативним органом самостійних організацій дітей і молоді **теж національних меншостей ЧССР**. На жаль, представники Братислави запротестували проти статутного добавку — **“національних меншостей ЧССР”** тоді коли представники Праги цю статутову поправку піддержали. Мимо цього вона таки не пройшла до статуту наслідком словацького спротиву. Української мови навчаються, як предмету ще в 120 школах, цебто там, де раніше була викладава мова українська. В інших школах немає навіть і цього. У самій Пряшівщині начислюють сьогодні коло 130 тис. українців. В Бардієвському районі є около 40 тисяч, в Гуменському — около 50, в Михайлівському — около 3 тисячі, в Попрадському — около 10 тисяч, в Пряшівському — около 17 тисяч, а в Спишсько-Нововеському — около 6 тисяч українців. Ці цифри не перешкоджають в тому, щоб урядова статистика подавала українців “точно” на 33.333.

Звичайно, що до цього числа статистика ця не включає русинів-українців чи руснаків. Останнім дається або релігійне визначення або навіть іншу національність. Дехто нав'язує їм приналежність до “русского народу”, цебто російської національності, базуючи це все на баламутності історичних понять та історичної термінології. В деяких місцевостях зумисне заводиться російські школи. Це тільки на те, щоб підірвати природний ґрунт українству та українській культурі, яку тут визначувано століттями поняттям руськості.

Здоровий глузд диктує, що українство на Пряшівщині аж ніяк не загрожує словацькому потенціалові. Воно може бути пишною цвіткою в букеті культур словацької держави, побіч домінуючої словацької, а даліше мадярської (около 500 тисяч населення) та польської в Чехії (понад 100 тисяч населення), німецької та інших. Мілітантна де-українізація, накидування російських шкіл, автоматично веде до скріплення русофільських елементів, якими дійсно може “заопікуватися” у відповідний час Москва. Немає сумніву, що за прояв цього безглузного шовінізму несе вину в першу чергу певна частина словацької інтелігенції, яка в широкому державницькому мисленні далеко ще не дозріла.

Чужинне панування на землях Закарпатської Русі залишило теж важкі наслідки в господарському та соціальному складі українців Пряшівщини. Пряшівщина завжди вважалася мачушиною землею для тих, які нею верховодили. Це видно зі соціального складу українців, який тут подаємо за часописом “Дружно вперед” за липень, 1968 р. Для кращої орієнтації соціального складу українців подаємо побіч теж цифри, що стосуються словаків та мадярів у тих самих ділянках:

	українці	словаки	мадяри
робітники	43,4%	52,01%	52,81%
службовці	12,%	25,26%	12,12%
хлібороби - артільники	14,02%	15,24%	35,51%
індивідуальні хлібороби	24,09%	6,19%	2,28%
індивідуальні підприємці		1,05%	0,93%
інші групи	5,05%	0,93%	0,35%

Слід відмітити, що українці живуть у більшості в гірській смузі та менше врожайних землях, як словаки та мадяри. Брак місцевого промислу змушує українців Пряшівщини емігрувати вглиб ЧСР, найчастіше в Чехію і Моравію.

Багато надій покладають українці Пряшівщини на нову конституцію Чехословаччини, яка ввійшла в життя з початком 1969 року. В статті 1-ій цієї конституції сказано, що "ЧСР, як спільна держава чехів, словаків та національностей, які в ній живуть, забезпечує у дусі соціалістичної демократії та інтернаціоналізму мадярській, німецькій, польській, українській (русинській) національностям можливість на засоби всебічного розвитку".

В статті 3-ій цієї конституції забезпечується національностям "право на освіту в рідній мові, право на всебічний культурний розвиток, право вживати свою мову в урядуванні в областях, де живе відповідна національність, право організуватись у національних культурних, суспільних організаціях, право видавати пресу та ширити інформації на рідній мові" тощо.

Як бачимо, всі ці основні права звучать на папері дуже поступово і ліберально, але як вони виглядатимуть в майбутньому, покажуть недалекі місяці. Воно залежатиме не тільки від букви конституції, але теж від практики комуністичної партії Словаччини, яка вводить цей закон в життя. Думаємо, що на поставу останньої могли би теж мати вплив чинники в Києві, які нібито не добачують надужить, які терпить українське населення Пряшівщини від деяких шовіністичних елементів.

ЛІТЕРАТУРА: "Пряшевщина", Сборник, Прага, 1948, "Шематизм Пряшівської Дієцезії", 1948, "15 років КСУТ, Пряшів, 1966, Ю. Муличак. "15 років на службі народу", Пряшів, 1966, "Пам'ятни Спіс о реґабілітації...", Кошиці, 1968, О. Сагор: "Укр. Церква на Пряшівщині", "Український Самостійник", ч. 133, 1968, Ю. Бача, А. Ковач, М. Штець: "Чому, коли і як", А. Г. Горбач "За туманом нічого не видно", "Сучасність", ч. 10. 1968, "Говорить Пряшів — 30 років українського радіомовлення в Чехословаччині", Пряшів, 1968, "Науковий збірник Музею Української Культури у Свиднику", 1967.

Українці в Польщі

Трагічна драма українних земель

Якщо б затитулувати життя українців у ЧСР тихою драмою, то воєнний і повоєнний період життя українців у Польській Народній Республіці можна без найменших вагань очеркнути великою трагедією. Вона почалася тоді, коли тисячі лемків, ярослав'ян, перемишлян і надбужан були насильно виселені в західні терени Польщі, чи як це популярно звалось і зветься сьогодні "земє одзискане". Ця історична правда загально відома всім. Гнітюча та болюча це рана українсько - польських стосунків. В атмосфері цього важкого болю проходили довгі повоєнні роки серед українських поселенців, як теж серед тих, які збігом обставин та особистого щастя залишилися на прадідній землі. Скільки панувала суспільна зимова мертвеччина серед понад 200-тисячної маси українців Польщі.

Щойно в 1952 р. наслідком рішення політичного бюро ЦК Польської Об'єднаної Робітничої Партії (ПОРП) у справі національних меншостей, відкриваються маленькі обрії змін на краще. В постановах партії з того часу говорилося, що "в положенні українського населення повинні бути проведені невідкладні зміни, які сприяли б повній нормалізації його господарських умов, втягненню цього населення в активне громадське життя та дозволити задовольнити його культурні потреби". Виявилося, що рішення було на папері, але його виконання не було. Щойно три роки пізніше секретаріат ПОРП видав доручення в справі реалізації повищої постанови. Наслідком цього пішли дискусії з боку українських діячів таких, як М. Щирба, А. Гошовський, О. Лалський, Лариса Вайда, М. Сивіцький, Христина Стахович та інші, які спільно обмірковували видавання пресового органу для українців у Польщі. Коли виявилося, що не було кому цього пре-

сового органу фірмувати, запала постанова створити окрему організацію українців у Польщі.

На початку 1956 р. перший секретар ЦК ПОРП, Е. Охаб, затвердив проекти таких плянів, а над їх реалізацією наглядав віце-міністер внутрішніх справ З. Шнек. І так з днем 15 червня, 1956 р., дванадцять років після прогнання німецьких окупантів з теренів, заселених українцями, в межах ПНР, появилася перша українська газета, яку названо “Наше Слово”.

“Радість, з якою десятки тисяч українців зустріло газету рідною мовою, пишеться в “Літописі життя українців у Польщі”, була надзвичайно велика. Раділи всі, і ті, кому пощастило самому тримати в руках і читати перший номер, та ті, що дізналися про її вихід від друзів, знайомих, з повідомлень газет”.*)

З певністю цитований літописець не переборщив почувань українців у справі появи українського друку після 12 років гробової мовчанки. Враз з появою першого числа “Нашого Слова” був скликаний в днях 16, 17 і 18 червня З’їзд українського населення ПНР, на якому засновано “Українське Суспільно-Культурне Товариство” (УСКТ). З’їзд схвалив статут та вибрав керівні органи — Головне Правління, яке складалося з членів та 9-особової президії. Товариство очолили Степан Макух — голова, Т. Марищук і М. Щирба — заступники та Г. Боярський — секретар.

УСКТ взялося відразу за організаційну працю на місцях. В короткому часі стали працювати гуртки художньої самодіяльності, курси навчання української мови, організовано школи. В загальному, була це піонерська культурна праця, якої до цього часу не було ані на корінних, ані на переселених теренах. Тільки де-не-де були спорадичні вияви художньої діяльності та спроби навчання української мови. Вся ця початкова

---

*) М. Вербовий: “Літопис життя українців у Польщі”, український календар, Варшава, 1966.

діяльність до заснування УСКТ підлягала польським культурним комісіям.

Другий З'їзд УСКТ, який відбувся в січні 1960 р. мав уже за собою низку культурних клітин, льокальних, повітових, а то й воєвідських. Головне Правління очолив Г. Боярський, який вже до цього часу очолював УСКТ. Наступний з'їзд відбувся три роки пізніше. Досі відбулися чотири такі з'їзди, які до певної міри є найвищим форумом для вирішування українських проблем, які в умовах партійної контролі можуть до якогось ступня бути вирішуваними. Говорять, що Перший з'їзд УСКТ був майже селянський, останній за те з'їзд мав уже великий відсоток молоді інтелігенції. В останніх часах УСКТ очолює Микола Королько, відомий діяч КПЗУ, а секретарем є діяч Г. Боярський. УСКТ на числює чотири і пів тисячі членів, має 5 воєвідських правлінь, 20 повітових осередків та 205 гуртків. Штатними робітниками УСКТ є головний секретар, референти художньої діяльності (режисер і музичний референт) та референт шкільництва. Функції ці сповняють: Іван Демкович, Ярослав Полянський та Люба Кобиляк. Платними є теж 5 воєвідських секретарів, які є в Кошаліні, Ольштині, Гданську, Щеціні та Вроцлаві. Повітові осередки є в таких місцевостях як Перемишль, Бані Мазурські, Лєгніца, Оструда, Бартошице, знова міські заряди в таких місцевостях: Лодзь, Люблин, Требатів. Раніше були ще в Гурово Ілавське та Зеленої Горі. Офіційним органом УСКТ є "Нове Життя", що появляється у Варшаві. Воно має ще такі додатки як "Наша Культура", літературний та популярно-науковий місячник, який появляється на 16-ти сторінках таблоїду та розпочав уже 11 рік появи. В "Новому Житті" є теж "Світанок", місячний журнал для молоді, який в початках мав назву "Дитяче слово". У редакціях цих пресових органів працює вісім редакторів, а в адміністрації та друкарні 10 осіб. "Нове Життя" довгий час редагував ред. Гошовський, а по його смерті в 1967 р. продовжує цю функцію

Микола Щирба зі своїм заступником В. Максимовичем. Наклад "Нового Життя" вистабілізувався на 8 тисяч. З передплат одержус адміністрація 400 тисяч золотих, а з державних дотацій близько півтора мільйона.

Найбільшим українським осередком у Польщі є Ольштинщина, яка начислює около 60 тисяч українського населення. Є тут повіти й села, що мають від 80 до 90 відсотків українців. Друге місце щодо числа українського населення займає Гданське, а далі Кошалінське воєвідства. Живуть українці ще в Щецінському, Зелено Гірському й Вроцлавському воєвідствах та в повітах Елк і Голдап, Білостоцького воєвідства. Все це майже переселенчі терени. Є теж невелика кількість українців на корінних землях Ряшівського та Люблинського воєвідства. Живуть також у більших містах, Кракові, Лодзі, Катовицях та Варшаві. Остання являється столицею не тільки Польщі, але й українського життя, бо є в центрі українських поселень. Замітити треба, що всі поселення простягаються вздовж польських державних кордонів і недаром українці в Польщі жартом говорять, що вони стоять на сторожі безпеки границь ПНР з приводу їх поселеного розсіяння. Немає точної статистики українців у Польщі, бо ще сьогодні огортає декого страх признатися до своєї національності. Це наслідки важких повоєнних умов та політичних ускладнень. Мінімальну цифру для українців у Польщі подають на 200 тисяч, а максимальну 300. Кажуть, що середня арифметична цифр найбільше ймовірна.

Немає де правди діти, що Польська Об'єднана Робітнича Партія (ПОРП) збагнула врешті в дечому українську проблему в Польщі й йде на певні концесії українству. Цього не можна сказати про польські народні маси, зокрема ті, які стоять під впливом політики польської еміграції, яка зі свого боку не тільки що не зробила і не робить, щоб розладувати цей анти-український комплекс, але часто своїми потягненнями в спра-

ві так званих східних земель цей комплекс підсилює. Нам здається, що Римо-Католицька Церква на чолі з примасом кардиналом Вишинським, яка має поважний вплив серед консервативних мас, може багато сприяти до покращання польсько - української ситуації. Як католицький відтинок практично оцінює українське питання в ПНР, побачимо з найближчих потягнень Кардинала Вишинського в справі номінації українського єпископа для українських католиків в Польщі.

КУЛЬТУРНИЙ ДОРІБОК УКРАЇНЦІВ У ПОЛЬЩІ

У клітинах УСКТ працює сьогодні пів сотні гуртків художньої самодіяльності. Вони збільшуються з кожним роком. Є низка хорів, а на особливу увагу заслуговують хори варшавського, перемишського, люблінського, гданського УСКТ. Є теж хор Бартошицького педагогічного ліцею. У Банях Мазурських працює естрад на група "Зірка", знову визначаються працею такі драматичні гуртки, як Перемишль, Гребенне, Вроцлав, Щецін, Острий Бард, Мендзибужже, Пенцішево, Мястко, Мазурківці, Львовець та інші. Українці стали останньо влаштовувати народні фестивалі. Цей почин знайшов широкий відгук серед народніх мас.

Перший фестиваль пісні і музики зорганізувало УСКТ в 1967 році в Сяноці. В цьому фестивалі принімало участь 14 народніх мистецьких одиниць, всі, які в тому часі існували. В 1968 р. на фестивалі в Кентшині участувало 18 колективів на 26 існуючих. З початком 1969 р. працювало вже 42 художні гуртки пісні чи музики. Отже, впродовж двох років зорганізовано 28 народніх мистецьких одиниць. Третій фестиваль пісні у музики заплановано відбутти в Кошаліні в 1969 р.

Працюють також українські радіопункти, як Ольштин (передача раз на тиждень, засяг лише на Ольштинщину) під керівництвом О. Колянчука і С. Демчука, Кошалін (той сам засяг), в якому довший час пра-

цюс Яків Гудемчук. Ряшівські радіопередачі, під керівництвом Ярослава Чорнобая можна почути в цілій польщі теж раз на тиждень. Подібно с з люблінськими радіопередачами інж. Т. Матвійчини та д-ра М. Леськова. У Щєціні веде радіомовлення М. Заброварний. Є заходи, щоб одержати центральну радіоавдицію для українців у Польщі, надавану з Варшави. На культурно-освітню працю уряд дотує один мільйон 300 тисяч золотих. Цілість бюджету виносить півтора мільйона золотих.

Цікаву статистику знаходимо в справі українського шкільництва в Польщі. Архівні документи Міністерства освіти відмічують, що вперше в 1952-53 рр. появилось 24 пункти навчання української мови, а в них було 487 учнів. У 1953 р. працювало тільки 18 пунктів (330 учнів), у 1954-55 — 19 (424 учні), але вже 1955-56 число осередків піднялося на 82 з 1,625 учнями, тоді коли в наступному році вже було 141 пунктів, а в них 2,590 дітей. Це вже була реакція українських батьків на обіжник Міністерства освіти (ч. 30, 4 грудня, 1956 р.), який заповідав, що “на бажання батьків уводити в школах навчання української мови, як предмету по 3 години на тиждень, починаючи від 2-ої класи, скрізь там, де збереться 7 учнів”, знова “у більших осередках українського населення створювати початкові школи з українською мовою навчання”^{*)}. Це були фундаментальні основи під навчання української мови в ЛНР.

Кількість пунктів навчання української мови коливається з року на рік. В 1968 р. було 120 пунктів з 3,500 дітей. У Бартошицях від 1956 р. працює педагогічний лицей для вчителів української мови, а в Щєціні якийсь час працювала на вчительській студії кафедра української філології. З Щєціна та Бартошиць вийшло досі 224 вчителі (130 з Бартошиць, а 94 з Щєціна). Працює

^{*)} Микола Савіцький: “На шкільній лаві”, Український Календар, Варшава, 66.

теж загальний ліцей у Легніці, Українська філологія при учительській студії в Ольштині та три підставові школи з українською мовою навчання, Білий Бір (Кощалінщина, Бані Мазурські та Ярошівка (Вроцлавщина).

Освітніми і культурними питаннями піклуються окремі ради УСКТ. В останньому часі в освітній раді працювали: Й. Баран, С. Бенц, М. Вербовий, Я. Гришков'яц, Д. Древо, Л. Кобеляк, Я. Крик, Є. Наконечний, С. Кулик, М. Павлюка, М. Романяк, І. Снігур, Т. Шерба, Д. Трояновський, Г. Купинська, знова в культурній раді: Д. Базарник, О. Вальковська, Л. Галь, І. Демкович, М. Дуда, М. Ковальський, С. Колесар, С. Кулик, П. Лахтюк, Г. Назарович, Я. Полянський, Я. Поповська, А. Середницький, П. Стефанівський. Персональний склад повищих рад тільки вказує, що УСКТ дуже серйозно трактує питання освіти та культури українців в Польщі.

При Польській Академії Наук у Варшаві є "Заклад Слав'янознавства", а при ньому "Працownя Літератури Української". У цьому відділі працюють Елла Анчевська і Степан Козак, обоє в ділянці літератури, а як мовознавці — Маріян Юрковський і Януш Річер. Д-р С. Козак — це єдиний українець у цьому відділі.

У 1953 р. була відкрита катедра української філології при Варшавському університеті під керівництвом Пшемислава Зволінського. При кафедрі працюють такі філологи як Флоріян Неуважний, Тетяна Голинська, Остап Лалський, Гражина Дроженська, Антін Верба (Антін Середницький) та Михайло Балей. Є теж українці на інших університетах. У Католицькому університеті в Любліні працює д-р М. Леськів.

Побіч науковців виріс довкола літературного місячника "Наша Культура" гурт поетів та письменників. Деякі з них мають уже вироблене письменницьке чи поетичне ймення. Найвидатнішою постаттю серед письменників прозаїків — це Антін Верба. Він є началь-

ним редактором згаданого літературного журналу, як теж відповідальним редактором в останніх роках Українського Календаря, який систематично появляється, почавши від 1957 р. Календарі ці здобули собі високу ціну солідними науковими статтями й в дійсності є вони своєрідними науковими збірниками. До чільних прозаїків - літераторів належить Іван Гребінчишин, давніший співробітник Літературно Наукового Вісника. До цієї категорії зачислимо Костя Кузика (Костя Джурирку), а з молодших — С. Козака, А. Задуму. До передових українських поетів в Польщі належить Остап Лапський, Олександр Жабський, молодий і надійний Іван Златокудр, Євген Самохваленко, Яків Гудемчук.

У 1964 р. появилася у Варшаві літературна антологія "Гомін", в якій взяли участь 43 українські літератори та 16 скульпторів. Серед них згадати такі імена, як Ірина Рейт, Микола Тарасенко, Максим Запорожець, Орест Марчук, Степан Демчук, Юрій Крилач - Трухан, С. Вербицький, О. Зінич, А. Білоус та такі аматори як Яків Дудра та Арсен Яруга. Серед скульпторів і малярів згадати слід Лева Геца А. Ментуха, В. Панькова, Г. Пецуха, Т. Венгриновича та славного Никифора. Всі вони враз із згаданими повище поетами оформили Літературно - Мистецьке Об'єднання.

Єжи Єнджиевіч у зв'язку з появою антології "Гомін" висловився на адресу цього Об'єднання з незаперечною похвалою, коли писав в "Жицю Літерацкім" наступне:

"Ми читаємо "Гомін" і переконуємося, що майже на наших очах у нашому суспільстві — виросла оригінальна художня творчість слов'янських братів, з якими ми цілими віками ділили — такий сухий і гіркий часом хліб історичного досвіду".

До українського колориту ПНР можна ще додати низку українських вулиць у таких великих містах, як Варшава, Краків, Лодзь, Познань, Гданськ, Катовиці та інші.

ЦЕРКОВНЕ ПИТАННЯ

Веде працю серед українців у Польщі дві церкви: Греко-Католицька і Православна. Перша не є визнаною церквою в ПНР, а тільки толерованою, а друга має всі приналежні законом права.

Греко католицькі парохії — це переважно колишні парохії адміністрації Лемківщини та Перемиської епархії. Мимо тотального розгрому компактного населення на Лемківщині та висилки родин у різні поселенчі терени, населення все таки зберегло почуття приналежності до своєї церкви. На терені Польщі працює тепер коло 40 парохіяльних станиць, Ольштинщина має 7, Кошалінщина — 9, Гданщина — 3, Білосточчина — 2. Є низка розкинутих станиць по містах. Усіх священників греко-католицького обряду є 30. Усі вони підлягають Римо-Католицькій Церкві на чолі з кардиналом Вишинським. Генеральним вікарієм для українців є о. Василь Гриник, якого осідком є Перемишль. У Варшаві працює трьох отців Василіяні. Вони також обслуговують довколишні українські колонії. Деякі українські священники є біритуалістами, а працюють в одній чи другій церкві, щоб утриматися при житті та виконуванні своїх душпастирських обов'язків. Відчувається велика потреба українського владика, який обняв би керму над цілістю справ, не тільки над адміністрацією, а також над майбутнім вихованням молодого священничого dorostu, друком потрібних богословських книг, богослужбників та молитовників. Замітним є, що досі українцям не вдалося дістати дозволу на друк ані одної книги, як також молитовника. Латинники друкують не тільки церковні книги, але видають свою духовну та інформаційну літературу.

Дещо інакше мається справа з Православною Церквою в Польщі, яка є Автокефальною Митрополією і вважає себе помісною церквою. Первоєрархом цієї церкви є Блаженніший Стефан, митрополит Варшавський і

геїєї Польщі. Його осідком є Варшава. Церква нащелмоє коло 500 тисяч вірних. Сюди належать найбільше білоруси й українці та незначна кількість росіян та поляків. Церква ця складається з чотирьох Епархій: Варшавсько-Більська, Білостоцька-Гданська, Лодзінсько-Познанська й Вроцлавська-Щецінська. Православні мають свій місячник в російській мові "Церковний Вестник" та ведуть дві духовні школи, в тому теологію у Варшаві. Мають також два монастирі, мужеський та жіночий. У Митрополії працює 20 душпастирів. Більшість з них не українці. Досі для українців видано три "Церковні Календарі" один у 1961 р., а другий — 1968 р., а останній в 1969 р. Всі три зредагував професор теології Петро Доманчук.

У загальному, можна сказати, що українці в Польщі є ще в першій стадії розгортання громадської та церковної праці.

Зі зрозумілих причин українці в ПНР підносять дві основні вимоги до польського уряду, а саме: дозволити їм повернутися на свої матірні терени, звідки їх насильно забрала поліція і військо та дозволити українцям греко-католикам оформити свої парохії в одну епархію з українським владикою на чолі. Задоволення таких вимог польським урядом внесло би почуття справедливості та своєрідної компенсації на адресу тих, які понад 10 років трепіли пониження і були другорядними громадянами в слітлі державної практики.

Коли взяти до уваги, що уряд СРСР дозволив навіть татарам та надволжанським німцям повернутись на прадідні терени замешкання, то не можна сумніватися, що ті, які від сивої давнини уважалися господарями насильно опущеної землі, повинні щонайменше скористати з подібних прав в ПНР. Всі відчувають, що це бувби дійсно історичний жест справедливості сучасного польського уряду.

ЛІТЕРАТУРА: "Український Календар", річники 1960-

1968, "Гомін", "Літературна антологія", Варшава, УСКТ, 1964, "Церковний український календар", видання Православної Митрополії, Варшава, 1961, "Церковний Календар", видання Православної Митрополії, 1968, Єжи Єнджієвіч: "Українські письменники в Польщі", "Жице літерацке", 1965.

Українці в Югославії — найстарша українська еміграція

Як ми вже зазначили у вступі, початки українського поселення на землях теперішньої Югославії датується з року 1745. З весною того ж року прибуло в район Бачки, а точніше в околиці сьогодняшнього міста Кула, 11 родин. Ці родини, що прибули з теренів теперішньої Пряшівщини, були погоджені на рік праці на пустирах Косцелиско. Згодом прибуло сюди значно більше родин, бо вже у вересні того самого року, в тій самій околиці нараховували їх точно 78 родин. В наступних роках з околиць Мішкольця прибуває більше того роду контрактних робітників. Коли вони показалися добрими працівниками, державна влада запропонувала їм поселитися там на стало і наслідком цього у 1751 р. одержали вони перші контракти в Керестурі, який пізніше назвали Руським Керестуром. Поселення Керестура продовжується аж до 1768 р. У тому часі русини-українці стали заселявати другу колонію — Коцур (по мадярськи Куцора). Після цього витворилися нові колонії в Бачці, як Міклушевіці, Бачинці, Беркасово, а ще пізніше — Пішкоревці, Андріяшевіці, Раєво Село. До молодших колоній в Бачці належить село Дюрдево, яке русини-українці кличуть Дюрдьов. Трохи старше є містечко Вербас та центральне місто в Бачці — Новий Сад, по сербськи — Нови Сад, по мадярськи — Уйвідек, а по австрійськи — Нойзац. У реєстрах українські поселенці були записувані

як "рутені госпітес вере юніті лібре міграціоніс", цебто "русини чужинці, правдиві уніяти (греко-католики) вільного поселення".*)

Цікаві характеристики знаходимо про синів і дочок цієї спільноти, які тут хочемо зацитувати, бо вони одночасно вказують на основні вартості, які вдержали їх при національному житті впродовж понад 200-літнього існування їхніх поселень.

Учителька М. Пушкарова так змальовує перших поселенців у Бачці (цитуємо бачванським говором): "Зос собу, окрем шекери и пилки, не принесли ніяки маєток же би им ту було леччєйше влапиц даякого початку. Їх найвєкше благо були вони сами. Були роботни и шпаровни, чесни и чистотни швет, почитували цудзе и тримали ше свойого, а вшандзе дзе ше им указала нагода зашпивали по руски и своїм потомком добре жичели. Зос тима своїма основнима прикметами сцели себе ту, на теї ровней плодней жеми, по веліх роках блуканя, засновац свой власни дом, та себе и своїм дзецом створиц лепши живот".

Отець Г. Костельник, який вважається національним батьком бачванських українців пише про них з почуттям певної гордості:

"Ані одне село в Бачці — каже він — ані одна нація не видали зі себе того, що наші українські села Керестур і Коцур. Се дійсно подиву вартє. Два села витворили одну спеціальну націю і оточилися дочерними колоніями... Всі бачванські українці — це неначе одна родина. Всі вони взоруються у всьому на Керестурі

*) *Registrum Contributionis pro anno militari 1753/54, Nr. 71/1753* Архів Себрської Академії Наук у Білгороді. Див.: "Населєнци Руског Крстєра и Куцуре", Онуфрий Тимко "Зборник за друштвєне Науке", видання Серпської Матиці, Новий Сад, 1968. *Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte, Innsbruck, T. I і II, 1867 Ethnographie der oesterreichischen Monarchie, 1789.*

та на Коцурі. З найдальших сторін тут приїжджають, щоби собі капелюх купити, убрання справити, щоби розглянутися, яка тут “мода”. Як убираються дівчата в Керестурі так само мусять убиратися українські дівчата в Шіді, в Петровцях, Пішкоревцях і т.п. Навіть кадильниця в церкві має бути така, як в Керестурі. Напевне ніде на світі нема таких празників як в Керестурі та в Коцурі. Сотки фір приїжджають тоді до села зі всіх сторін — навіть з найдальших колоній, котрі є віддалені на 70 — 100 км... Якраз така тісна зв'язь держить бачванських українців, що вони не винародовлюються. Вони женяться між собою, а коли хтось оженився з людиною з чужої нації (що рідко буває), то українська сторона в кождім-кождіським случаю переважає. Українська невістка в малярській хаті (нпр. в Коцурі) зукраїнізує цілу хату. Психологічна причина тут така, що бачванські українці почувуються гордими. Вони горді на свою національність, на свою релігію, на свій характер, на свою господарку і т.д.”

Хоча ця характеристика писана в 1920 р. (Календар “Просвіта”, Львів, 1920), то вона в основному в нічому не змінилася й сьогодні.

Бачванські русини чи українці творять тільки частину українського поселення в Югославії. Крім них є ще друга іміграція, яка датується з кінця 19 століття, яка прийшла з Галичини та частинно з Карпатської України в більшій масі в 1898 р. та пізніше. Першим осередком цієї іміграції був Прнявор. Звідси переїжджали поселенці в другі місцевості та одержували 24 морги “царовини”. В Дуброві поселилися тоді 265 родин, в Дев'ятині — 150, в Камениці — 50, в Детляку — 40, в Русавцу — 30 родин. Ця т.зв. боснійська іміграція українців не переривалась аж до вибуху Першої світової війни. Тим часом постали ще такі українські колонії, як Каніжа, Сібінь, Липовяни, Дервента, Букавіца, Бацарі, Лішгня, Липениця, Церовляни.

До міських поселень належало Сарасво, де була невеличка колонія українських урядовців, але найбільшим осередком стала Баня Лука. Тут працювали при тартаках та копальні вугілля. Баня Лука завжди висувалася на перше місце серед українських колоній Боснії та Словенії. Вона тим самим притемнювала "природню" велич першого українського осередку в Боснії — Прнявор, звідки взяли початок всі інші більші українські колонії. В Прняворі була зорганізована перша українська греко-католицька парохія в Боснії під кермою о. Андрія Сегедія (1898).. Тут також була зорганізована перша читальня "Просвіти" (1909). Вже у 1912 р. була зорганізована щаднича й позичкова каса. Колонія ця завжди доповнювалася новими родинами і є однією з найбільших українських колоній в Боснії.

Не всі названі колонії в Боснії задержалися до наших часів. Після Другої світової війни поважна кількість родин, бо около 8 тисяч душ, переселилися звідси до Бачки. Поважна частина з них поселилась у Кулі. Сюди прибули з сіл: Камениця, Дуброва, Дев'ятина, Гарвачани, Липиниця. Около 1,000 душ з названих сіл осілися в Новому Вербасі. Деякі родини з Прнявору, Лішні та Дев'ятини поселилися в Вуковарі. Около 300 родин з Дуброви, Лішні, Дервенти, Липиниці та Прнявора осілися у Сримі, містечку Індізія. Крім названих колоній в Бачці, Боснії, Словенії є міські колонії, як в Білгороді (около 1,000 українців), у Зегребі, Сарасві, Люблянах, Скопє. Найбільша українська колонія є в Новому Саді, яка начислює около 5 тисяч українців. Початки її сягають 1781 р., а перші родини прибули сюди з Керестура та Коцура.

КУЛЬТУРНО - ОСВІТНЕ ЖИТТЯ

Мало масмо даних про культурно-освітнє життя перших українських поселенців у Бачці з 18 і 19 століть. Щойно, коли у Львові постало в 1868 р. Товарис-

тво "Просвіта" вдалося першим просвітянам нав'язати ближчий контакт з руським Керестуром при допомозі індивідуального членства, а радше зроблено можливості, щоб до Керестуру висилати видання "Просвіти".

Велику працю проробив серед бачванських українців відомий український фольклорист і етнограф Володимир Гнатюк у рр. 1895 — 1902, коли то він провів наукові дослідження в т. зв. Угорській Русі й сюди включив русинів-українців у Бачці та Банаті. З-під його пера появилось декілька збірників етнографічних матеріалів, а серед них байки, легенди історичні перекази, новелі, анекдоти та казки з Бачки. Все це були наукові дослідні праці, які дали твердий історично-етнографічний поміст бачванським русинам з рідним материком — Україною.

Чи не під впливом саме цих збірок народної творчості молодий студент Габор Костельник, пізніший доктор теслогії, став писати вірші й то в мові такій, в якій були повищі збірники, цебто в говірці русинів-бачванців. Він видав першу поетичну збірку "З мого валала" (З мого села). Збірка ця друкувалася у василіянській друкарні в Жовкві й появилася в 1904 р. Цією збіркою започатковано низку видань та шкільних підручників у бачванському діалекті.

Як вислід дальших творчих зусиль появилася в 1936 р. "Руско-Український Алманах бачванско-сримских писателюх" а його видавцем було "Руске Народне Дружтво у Руским Керестуре". В альманаху взяли участь крім о. д-ра Г. Костельника вже нові молоді письменницькі таланти, як д-р Матей Винай, Янко Фейса, Михайло Ковач, Сильвестер Саламон, Фрушкогорка (Ольга Латкович), Йосиф Костельник, о. Максиміліян Буїла, Єлена Ковач.

Автори і видавці цього альманаху так, між іншим, пояснювали у вступі ціль і потребу такого альманаху, що цитуємо по бачванськи:

"Руско українски алманах то перша и обимнейша

чисто белетристична книжка угослав'янских Русинох. У прози писани преложени зос бачванско-сримского (шаришконого) диалекту на литерарни українськи язык, же би зме зос тим указали нашу любов гу нашому литерарному языку и ведно, же би зме наших Русинох заинтересували за наш литературни язык, а наших братох Українцох у Галичини и на України за нашу бешеду и народни обичаї; а особено нам бул цель, же би зме з тим широки слої югославянских Русинох зблїжели гу нашим братом Українцом у Галичини и на України”.

Повищі національно-ідейні мотиви позначаються часто і в пізнішій літературній творчості бачванських русинів-українців.

Вперше з'їхалися бачванські русини для обміркування своїх культурно-освітних та народних справ у дні 2 липня, 1919 р. На наради до Нового Саду прибуло около 150 делегатів і вони вирішили оснувати “Руске Народне Просвитне Дружство” з метою “пізнавати на-народний характер українців, розвивати й поширювати українську народну просвіту і в культурних справах заступати всюди інтереси південних українців “Южних Русинох”, як це сказано в оригіналі. В короткому часі після цього з'їзду став появлятися часопис “Руски Новини” та кожнорічно “Руски календар”. Коли в 1935 р. основано друкарню в Руському Керестурі згадані видання перенесено з Нового Саду до Керестуру, який став центром культурного життя всіх бачванських русинів-українців.

Українське поселення в Югославії чисельно скрипилося ще новою політичною еміграцією, яка прибула сюди після Першої світової війни. Між війнами активно працювало в Югославії Товариство “Просвіта”, яке постало в 1922 р. з головною філією в Загребі, яку пізніше перенесено до Білгороду. В 1931 р. Товариство “Просвіта” було розв'язане, За час свого існування організація ця мала свої клітини в Баня Луці, Козарцу,

Муїнцях, Прияворі, Штиберцях, Камениці. Крім читальень "Просвіти" були ще представництва "Просвіти" та "відпоручники".

Коли "Руски Новини" появлялися на бачванському говорі, то на літературній мові виходило "Рідне Слово", якого осідком були Пішкоревці. Його видавав і редагував о. Михайло Фірак. Друкувалося воно в єпархіяльній друкарні, а його гаслом було: "Лише цира християнська і народня просвіта веде до лішого життя". "Рідне Слово" видавало "Ілюстровані календарі рідного слова для українського народу в Югославії". Перші річники появилися в 1934 - 1935 р. Була серед українців в Югославії перед війною невеличка москвофільська група, яка видавала тижневика "Зарю" (започаткований 1935 р.).

Під час Другої світової війни українці на Балкани знайшлися між молотом і кувалдою. "Український Комітет на Балкани", який оформився з українців у Югославії видав у дні 2 травня, 1941 р. "Пересторогу для українців і українок замешкалих на Балкани". У цій пересторозі позицій Комітет перестерігав своїх земляків, "щоб вони не вмщувалися до справ тутейших племен" і щоб "під час німецької окупації у Сербії, Хорватії, Боснії, Словенії, Сремі й Македонії не брали ніякого уділу в політичному напрямкові, будь то в державній або громадській службі".

Комітет дораджував, щоб "через цілий час німецької окупації старатися бути в добрій людяній згоді з сербами, хорватами, босняками, словінцями й македонцями без різниці на їхні релігійні й політичні переконання". Він проклямував "слов'янське братерство на Балкани" й кликав "помагайте один другому й унікайте служби окупантові".

Хоч українці видали корисне й далеко-політичне звернення й зайняли виразну поставу супроти німецької окупації на Балкани, то проте не уникнули трагічних переслідувань збоку військових формацій. Най-

більше потерпіли вони від четників. Останні вимордували 40 родин в Камениці, а з Нової й Старої Дуброви з 140 родин залишилося тільки 23. Хто не зумів утекти в ліс, був безпощадно знищений. Потерпіли українці на Балкані також по війні, коли на початках московське КГБ було всесильним в Югославії. Багато інтелігенції забрано на Сибір, а деякі були розстріляні, прим. в Загребі розстріляно 4 українських інженерів та 7 лікарів. Серед українців устали арешти тоді, коли Броз Тіто зірвав з гегемонією ССРСР. З цим роком прийшло національне відпруження й пожвавилось освітно-культурне життя.

По війні в Руському Керестурі виходив часопис "Руске Слово" (1945). Від 1964 р. в "Руському Слові" появляється кожномісячний додаток для молоді "Літературне Слово". Часопис друкується на бачванському діалекті та має українську сторінку в літературній мові. Редакторами "Руського Слова" були Штефан Чакан, Любомир Такач, Дюра Варга (1954 - 1963), а останньо Дюра Латяк. У редакційному й адміністративному складі працює 12 людей. В 1967 р. редакція "Руського Слова" перенеслася з Руського Керестура до Нового Саду. В Новому Саді появляється теж "Піонерська Заградка". Це окремих часопис для молоді, початки якого датуються ще з 1934 р. (тоді була тільки "Заградка"), а відновлений він був 1947 р. Редакторами цього дуже цікавого часопису були: В. Костельник, Д. Варга, В. Рогаль, М. Кочіш, а останньо Янко Рац.

У роках 1951-1954 появлявся літературний кварталник "Шветлосц", який відновлено в 1964 р. У 1967 р. створено Літературну Раду, яка має двох своїх представників у Спілці Письменників Республіки Сербії. Ними є: Михайло Ковач і Микола Кочіш. у "Літературному Слові" та "Шветлосці" (редактор Дюра Паларгаї) друкуються такі літератори давнішої й новішої доби, як д-р Г. Костельник, М. Надь, д-р М. Ви-

най, Єлена Солонар, д-р О. Костельник, Янко Фейса, М. Ковач, Г. Надь, М. Кочіш Б. Мудри, М. Колошняй, Любка Будинська, Д. Латяк, М. Будински, Галина Галич, А. Прокоп та інші.

Наклад “Руского Слова” — 2700 чисел. “Піонерська Заградка” — 2,000, “Шветлосц” — 700. Треба теж підкреслити, що старанням русинів у Бачці вида-но 114 шкільних підручників. Усі вони на бачванській говірці. Звичайно, при такому накладі видання себе не поплачують, але урядові чинники піддержують видавничу діяльність субвенціями. Появилася теж низка літературних творів індивідуальних та збірних. Хоча є достаточне число підручників на бачванській говірці, то однак відчувається велика потреба підруч-ників в українській літературній мові.

Найбільше почитним періодиком русинів-українців у Югославії є їхні кожнорічні календарі. Від 1945 р. появляється систематично “Народни Календар”, який свою діяльність та традицію нав’язав до “Руского Календара” зперед Другої світової війни. В останньо-му часі їх редагує Д. Латяк. Неабиякою новістю яв-ляється “Християнський Календар для вірних Криже-вацької епархії на 1969 рік”. Це перший такого роду календар після Другої світової війни.

Освітньо-культурне життя в Руському Керестурі після Другої світової війни починається від зорганізу-вання “Руської Матки”. У 1948 р. постав Союз куль-турно-просвітних товариств Войводини із секцією для русинів і в такому організаційному оформленні пра-цювали русини-українці не тільки в Керестурі, але й інших місцевостях. У 1954 р. наступила децентралі-зація культурно-освітнього життя. На місцях потвори-лися організації, а культурно-просвітна спілка Войво-дини в Новому Саді давала їм фахову допомогу. В Руському Керестурі працю провадить Дім Культури. При Домі Культури працює хорова, музична, танцю-вальна секції та драматичний гурток. Гордістю Кере-

стуру є його Бібліотека й Читальня. Подібно працює Дім Культури в Коцурі. У Дюрдьові є Культурно-освітнє товариство ім. Тараса Шевченка, а в Бікіч Дол — Культурно-освітнє товариство ім. Івана Котляревського і т. п.

Організується також Боснія й Словенія. Це помітне в останніх роках. У Баня Луці працює Українська Культурна Рада на чолі з Іваном Петюхом та Товариство ім. Т. Шевченка на чолі якого стоять В. Тимко, М. Каган і І. Коваль. У Прняворі дуже діяльним є Культурно-освітнє Товариство ім. Т. Шевченка, яке з нагоди 70-річчя поселення українців у Боснії влаштувало "святочну виставу" "Маруся Богуславка". У Вуковарі зорганізувалося недавно Культурно-освітнє Товариство ім. Йосифа Костельника, яке очолює Антон Гралюк, І. Намачинський та О. Гралюк. У Вуковарі недавно зорганізовано Союз українців Хорватії, на чолі якого стоїть Владо Костельник, відомий літератор. У всіх інших скупченнях теж поживавилося українське життя.

Крім друкованого слова та освітніх організацій існують ще українські радіомовлення. У Новому Саді можна почути русько-українські авдиції двічі денно по 15 хвилин. Пересилання відбуваються українською та русинською мовою. Начальним редактором пересилань є В. Сакач. Мовним редактором — М. Ковач. У Баня Луці пересилання відбуваються українською мовою що два тижні. Довший час очолював редакцію пересилань о. Роман Мизь.

Окремою цікавою ділянкою є шкільництво в Югославії. Згідно з найновішим шкільним законодавством, де є восьмеро дітей однієї національності, які хочуть навчатися рідної мови, шкільна Рада має піти їм назустріч і задовольнити їхнє прохання. Крім цього, в місцевостях, де переважають національні меншини, викладовою мовою є мова даної меншини, прим. в Руському Керестурі викладовою мовою є ру-

синська, цебто бачванська говірка. Подібно є в Коцурі та інших місцевостях. Української мови навчаються у Врбасі, Кулі, Індізії, Прняворі (130 учнів), Лішні, Хорвачанах. Навчання української мови натрапляє на великі труднощі з уваги на брак підручників.

В останніх роках взялася до організаційної праці теж студентська й середньошкільна молодь. У 1965 р. у місяці серпні, вперше в історії українців-русинів у Югославії відбувся З'їзд представників студентства та середньошкільної молоді. Наради цього З'їзду відбулися біля Нового Саду, на полонині Змасвац — Фрушка Гора. Тут вирішено кожнорічно відбувати з'їзди молоді, на яких можна було б обмірковувати положення української молоді в цій країні. Молодь додержала винесене рішення і в 1968 р. відбула вже четвертий свій з'їзд у Руському Керестурі. Другий з'їзд відбувся в Прняворі, а третій в Шіді.

У грудні 1967 р. відбулася Конференція всіх українців у Югославії, на якій були присутні відпоручники ЦК КП зі Загребу Сараєва та Нового Саду, отже всіх тих територій, на яких замешкують русини-українці. Конференція застановлялася над створенням координаційної ради, яка мала б за завдання завідувати справами української культури в Югославії. Ішлося про введення української мови в школі й пресі. Проти цього виступили рішуче представники "Руського Слова", які вважали, що нагла зміна введення літературної мови на місце бачванського говору могла б внести деяке замішання з уваги на консервативність певного числа бачванців. На нараді залишено справи, як були перше. Місцем, де збираються всі русини-українці є фестивалі "Червоної Ружі", що відбуваються на зразок фестивалів у Свиднику. У фестивалях "Червоної Ружі" беруть теж участь мистецькі ансамблі українців зпоза Югославії.

РОЛЯ ГРЕКО - КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ЖИТТІ УКРАЇНЦІВ ЮГОСЛАВІЇ

Під кінець нашого огляду про українців у Югославії ми зумисне залишили важливе питання, без якого не можна було б розглянути повної історії наших земляків у Югославії, як одну спільноту. В цьому є велика заслуга Греко-Католицької Церкви. З нашого короткого огляду вже відомо, що масове культурне та освітнє життя почалося в 1919 р. Відкритим стоїть питання, в яких організаційних формах зберегли наші земляки своє національне почування до цього часу. Є незаперечним фактом, що єдиними тривкими формами, які існували до 1919 р. були греко-католицькі парохії. Ми вже теж згадували, що перші поселенці в Бачці подавали себе як "уніяти" — цебто з'єднені й що перша парафія для них була відкрита в 1751 р. Зі зростом колоній творилися нові парафії, а керму над ними мала Крижевецька Епархія.

Трохи інакше зложилися церковні справи для українців у Боснії. Тут вони були спочатку під опікою митрополита Андрея Шептицького у Львові. З його доручення тут працювали такі отці як о. д-р О. Жук, Ф. Щурко, М. Кіндій, Ю. Колодій, Гр. Біляк, митрат О. Базюк, Й. Жан та інші. Сам Митрополит Андрей відвідував українців у Боснії в рр. 1902, 1909, 1913, а в 1928 р. візитував українців-русинів у Бачці й Сримі. З доручення Митрополита в 1907 р. збудовано монастир оо. Студитів на Камениці. Після Першої світової війни Митрополит Андрей робив старання переселити бідніші українські родини з Югославії до Канади (акція о. Жана в Канаді). У 1924 р. українці Боснії й Герцеговини поповнили ряди Крижевецької Епархії, яка в тому часі була під дбайливою опікою владика Д. Ньяраді (1920 - 1940) гідного сина Руського Керестуру. Крім парохій цей владика зорганізував декілька домів Сестер Василянок, як у Шіді, Крижевцях, Міклошев-

цях, Осієку, Сошинцях і Загребі. Допоміг він зорганізувати Сестер Служебниць у Руському Керестурі (початок цього чину датується від 1906 р.) На сьогодні оба чини мають по 6 домів. Перед Діонізієм Ньяраді був єпископом Юлій Дрогобицький (1891 - 1920). Його вважають першим руським владикою в Югославії. Від 1946 р. Епархією управляє архисп. Гавриїл Букатко, який в останньому часі дістав помічника в особі єпископа Йоакима Сеґеді.

Ціла територія Епархії поділяється на такі адміністраційні одиниці: Словенський Деканат (парафії Каніжа, Ліповляни, Пішкоревці, Расво Село, Сибінь, Вінковці), Баня Луцький Деканат (Баня Лука, Церовляни, Камениця, остання зліквідована, Козарац, Стара Дуброва), Прняворський Деканат (Дервента, Дев'ятина, Липиниця, Лішня, Прнявор), Сримський Деканат (Бачинці, Беркасово, Міклушевці, Петровці, Сримська Митровиця, Шід, Вуковар). Усі названі Деканати, крім першого, підлягають Боснійському Вікаріатові. Є окремих Вікаріят Бачки, до якого належить: Дюрдево, Господинці, Коцур, Кула, Новий Сад, Нове Орахово, Руський Керестур, Врбас I та Врбас II. Є ще Сербський Деканат з головним осідком у Білгороді. Богослуження в цих церквах відбуваються у старослов'янській мові а проповіді в українській та бачванській говірці. Після Другої світової війни потворилися нові парафії в таких місцевостях, як Нове Орахово, Кула, Вінковці, Новий Врбас, Вуковар, Індізія. Теж створено два доми для Сестер Служебниць — один у Врбасі, а другий в Новому Саді.

Висока релігійність була пркметою цих поселенців від початку їхнього побуту на цьому терені. Парафії були виявом не тільки релігійних потреб, але теж виявом національної єдності, а празники в парохіях — виявом національної маніфестації. Про празничні маніфестації історик українців у Югославії, о. Роман Мизь так пише:

“Частинно мав рацію один священик, котрий, проповідуючи сказав, що лиш завдяки празникам-відпустам ми зберегли свою віру й народність. Празники були і є своєрідною маніфестацією нашої віри й нашого українського походження. На празники-відпусти сходяться люди з цілої Боснії. Це дні, коли зі скринь добуваються вишивані сорочки й блюзки, коли пішки перейдеться й кілька десятків кілометрів, коли в душах скріпляється віра, коли роздмухується вугілля любови до ближнього”.*)

Якщо до цього додамо теж і те, що Товариство “Просвіта” (Просвітне Друштво), видавництво, друкарню започаткували священики, які також видавали книжки та часописи, то матимемо повний образ того великого вкладу, що його зробили українські духівники в розбудову русько-української спільноти в Югославії.

ЛІТЕРАТУРА: “Ілюстрований Календар Рідного Слова на 1935 рік”, Дяково, 1933. “Ювілейний Календар”, Дервента, 1940, “Український Календар”, Дервента, 1941, Я. Удич: “Спостереження із 13-місячного побуту в країні націонал-комунізму в Югославії, Нью Йорк, 1957, “Народни Календар”, “Руске Слово”, Керестур, 1966 і 1968, Християнський Календар”, 1969, Руський Керестур, “Юбілярні Шематизам Кріжеванке Епаргіє”, Загреб, 1962.

ПІДСУМКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Українці в Румунії, ЧСР, Польщі і Югославії пройшли в останньому чвертьстолітті більш і великі удари історичної долі. Кожна національна меншина часто наражена на другорядне трактування з боку панівної національності. В нашому одначе випадку українці були “спеціально упривілейовані” на ці великі удари історичної несправедливості. Таких ударів, як насильне переселювання, безоглядна ліквідація духового

*) “Християнський Календар”, 1969, стор. 91.

і матеріального доріжку, вивожування в невідоме, позасудові розстріли, переслідування віровизнання, поставлення його під карний закон і вкінці його насильне ліквідування, а даліше застосування масового терору тільки на те, щоб національно розгромити тисячі мирного населення — історія не часто нотує. Того роду заходи перевищують навіть найбільш жорстокі переслідування в часі воєнної хуртовини, а треба виразно наголосити, що діялося це довгі роки після закінчення II-ої світової війни.

Смертоносні удари не зломали одначе національного хребта українським спільнотам. Вони важко гартувались у цьому безпощадному нищенні. Прийшов врешті час, що до влади прийшли в країнах люди, які в українцях побачили людські істоти, яким за прийнятим чартером людських прав нашої доби, належаться такі самі громадянські права як панівним національностям.

На сьогодні майже кожна конституція згаданих країн забезпечує українцям культурний розвиток у межах державних законів. Одначе конституція і реалізування конституційного закону — це дві різні речі. В нашому елабораті ви є свідками, що найкращі державні закони, які говорять у користь українців, далеко не зреалізовані так, як дух цього закону бажає, нпр. в Румунії досі немає української загальної репрезентації, як це є в ЧСР (КСУТ) та Польщі (УСКТ).

Приходиться теж відмітити ще і другий факт, а саме, що навіть найкращі виконні розпорядки до основного закону завжди залишають громадянам багато можливостей, щоб такий закон надуживати. З другого боку, громадяни, яким закон призначений, мусять добиватися того, щоб їхній закон був належно респектований. З признанням треба підкреслити, що українська спільнота в цих країнах добивається своїх культурних прав згідно з законом. Найкращим прикладом цьому може послужити страйк українських учи-

телів Свидницької округи ЧССР, яким заманіфестували, що вони ніколи не погодяться, щоб Поверництва шкіл Словацької Народної Ради трактували їх як другорядну категорію учителів в їхній країні. ("Нове Життя", Пряшів, 3-го січня 1969.) Це тільки один приклад на те, що права і респект здобувається спільною поставою цілої спільноти або всіх заінтересованих.

Кожна національна меншина, де б вона не знаходилася, має джерело своєї культурної сили в своєму материкові — народі — нації. Семигородські німці оглядаються на східню і західню Німеччину, румунські серби на Югославію, заольжанські поляки на Польщу і так в безконечність.

В нашому випадку українці Румунії, Польщі, ЧСР та Югославії цілком природно повинні спрямовувати свій зір на Київ. Як не ми бачили, вони так часто і роблять. На жаль, як видно з нашого еляборату, простягнені руки чомусь, з правила, зависають у повітрі. Діялось це не тільки безпосередньо по війні, але ця сама постава помітна й в останніх роках. Щоб не бути голословним навелемо деякі найновіші факти мажущинного трактування уряду Української РСР у відношенні до українських спільнот в Румунії, Польщі, ЧСР і Югославії.

З "Літературної Газети", ч. 87 з 4-го листопада 1958 р. довідалися ми про спільну заяву делегації письменників Чехословаччини й України в 1958 році, в якій було сказано від імені названих делегацій таке:

"Всіма силами будемо позивати, поглиблювати і зміцнювати наші творчі зв'язки. В цьому наш священий обов'язок переп братніми народами Чехословаччини та Української РСР".

В десять років пізніше в листі одного літератора Пряшівщини читаємо:

"Минуло десять років від часу пропам'ятної заяви — М. Г. М.) і за той час не було на Пряшівщині жодної офіційальної письменницької делегації з України,

ні навпаки. Письменницькі з'їзди, пленуми, творчі зустрічі далі проходять без допомоги другої сторони. Українська література в Чехословаччині далі бореться за свої права виключно власними силами. Її друквана продукція далі недоступна для українського радянського читача, хоча на неї є попит. Літературний журнал української секції "Дукля" не потрапляє в Україну офіційно за індивідуальними замовленнями, а тільки приватно, за посередництвом подарунків з боку чехословацьких українців. Одначе все те лише половина проблеми. Країна, наприклад, може придержуватися настанови не допомагати своїй національній меншості, якій припала доля жити в іншій країні. А то тим більше, коли відомо, що інша країна, а чи докладніше її "виконавчі органи" не бажають собі розвитку цієї національності. Але ось минуло десятиріччя урочистої заяви письменників про те, "що всіми силами будемо розвивати, поглиблювати і зміцнювати наші творчі зв'язки"... Урочиста заява звучить лише порожніми фразами, неначе бочка, яку не наповнили медом". *)

Хай краще цифри зілюструють останні рядки нашої цитати. В 4-му числі "Дуклі" за 1968 р., стор. 358 появилася коротка стаття під дуже вимовним наголовком "Мала статистика великої дружби" — авторства Ореста Зілінського з Праги. Цей учений зробив на підставі картотеки Іноземного відділу Спільки чехословацьких письменників в Празі підсумки, "скільки українських письменників були гостями чеської письменницької організації протягом останніх 6 з половиною років". Виявляється з підсумків, що їх було з УРСР тільки 25, тоді коли з Польщі до ЧСР прибуло в тому самому часі аж 137 польських письменників, а знова з Москви — СРСР аж 388 осіб. Звичайно не вина тут за письменниками України та їх спілкою, але відвічаль-

*) "Український Самостійник", ч. 136, стор. 48

ність за це паде на тих, які за тією спілкою стоять та нсю командують, іншими словами за партійним штабом та всякими "товариствами дружби".

Цейвицїй довнїий цитат та добавленї статистичнї цифри дуже проречнєто та одночасно суворо говорлять про цю "матїрну допомогу". Це однак не тїльки вїдїрваннїй голєс. Перєд нами "Анкєта" на тему "розвиток українськїй култури в соціалїстичних країнах", яку вїдала на правах рукопїсу в 1968 році "Катєдра українськїй мовнї та лїтературнї" та "Дослїднїй кабїнет українїстїкн Пряшївськїй фїлософськїй факултєту Унїверситєту іменї П. Й. Шафарїка в Кошїцях. В цїй "Анкєтї", яка була перевєдєна за ініціатївою українськїх вчєних в ЧСР, є вїдповїдї 15 українїстїв з Українн, Польщї, Югославїї та Чєхо-Словаччїнн. "Анкєту перєводжувано у зв'язку з "мїжнароднїм робочим семїнарем", якїй вїдбувся в Пряшєвї і Свїднїку в днях 21-22 червнн 1968 р., а на якїму покладєно початок "органїзованої спївпрацї та коордїнацїї українїстїкн принаймнї соціалїстичних країн, як основнїй передумовї успїшного розвитку українїстїкн та пропґагачїї култури українськїй народу" (стор. 2 повнще цитованого твору). В анкєтї і семїнарї взялї учать крїм українїстїв українцїв ще українїстн полякн та чєхн.

Сєред анкєтннх вїдповїдєй знаходїмо такї мїсця стосовно "допомогн" Українськїй РСР. Цитусмо:

Найбїльш болючим недолїком нашої дїяльностн (цєбто українїстїв ЧСР, Польщї, Югославїї, Румунїї — М. Г. М.) є недостатнї робочї контактн з українїстамн Радянськїй Українн" (стор. 18-та "Анкєтн").

В іншїму мїсцї другїй учєннй в зв'язку з утворєннєм мїжнародної асоціатїї українїстїв пнше такє:

"Про те складнїсть становнща в українїстичних дослїдженнєх — цє пасивнїсть українськїх вчєних, якї малн б бутн голєвннм ініціаторєм в тнх справах.

На стор. 29-їй цитованої "Анкєтн" чїтаємо ще такїй розплучлївнй пасус:

“Абсолютно ненормальним вважаємо сучасний стан, коли, наприклад, жодну українську книжку, газету чи журнал, видавані в Чехо-Словаччині, Польщі, Югославії, Румунії не можна регулярно купити чи замовити на Україні” (стор. 29-та “Анкети”).

Можна би наводити ще й інші факти, хочби навіть той, що на цей семінар українців в Пряшеві не прибув ніхто з Києва, Львова чи сусідського Ужгороду. “Про свою неучасть на семінарі з-за хвороби повідомив також Юрій Смолич, голова Товариства зв'язку і Дружби з українцями за кордоном у Києві”, читаємо в “Бюлетені Підготовчого Комітету Міжнародної Асоціації Українців”, ч. 1. стор. 2. Так то учені соціал-комуністичної Академії Наук УРСР та Товариства зв'язку і дружби допомагають українським ученим та іншим українцям соціалістичних країн.

Але хіба ж може бути інакше, коли керівних людей названих інституцій опанував комплекс меншевартості супроти рідної мови? Є публічною тайною серед українців в орбіті соціалістичних впливів, що міністер освіти УРСР І. К. Білодід, який є теж віцепрезидентом АН УРСР, говорить до своєї секретарки на “общепанятному язике” навіть тоді, коли до нього приїжджають українці з інших країн у справі української культури й освіти. Не краще є в Міністерстві культури УРСР, де резидує Бабійчук.

Якщо таке є, на жаль, ставлення офіційних чинників Києва до української мови, ділянки, якою є україністика та її організована сила в світі, то тим важче говорити про культурно-політичні питання українців у згаданих країнах та про захисництво Києва їхніх інтересів в обличчі конституції та законів даної країни. Звичайно, не йдеться тут про втручання в закони якоїсь країни, але тільки про культурну опіку. Незважаючи на це безприкладне мачушинство, українці Югославії, ЧСР, Польщі, а навіть Румунії, розчислюючи з конечности на власні сили, пробиваються в життя

і не тільки підносять рівень своєї спільноти, але теж в багатьох випадках виказуються культурним вкладом у розбудову тієї країни, якої є громадянами. Найкращим доказом цьому — це праця українських учених в університетах Праги, Варшави, Братіслави, Букарешту та інших. Працюють українські вчені в Сербській Матиці, Академії Наук Чехії, Словаччини, Польщі. Найбільш заавансованими в цій праці є українці ЧСР, далі Польщі. Найслабше організовані українці Румунії, але і тут є проблески на краще.

Великі можливості культурного розвитку мають українці в Югославії не тільки в світлі конституції, але теж партійних ухвал поодиноких країн. На перешкоді об'єднаного українського розвитку стоїть поділ, а радше існування двох мов, української літературної мови та бачванської говірки, яка значно збагатилася історично, а яку дехто з тихих ворогів українства бажав би проголосити неукраїнським мовним діалектом, а тих, що говорять цією говіркою, окремою "нацією". На щастя фактичні провідники в Бачці, Боснії та Хорватії дивляться на ці справи більш тверезо й у великих можливостях шукають задовільної розв'язки. Оптимісти цього питання сподіваються, що вже в короткому часі на університеті в Білгороді, а може Новому Саді, заіснує катедра україністики а при ній теж виучуватимуть складний і дуже цікавий процес говіркового розвою бачванських русинів-українців. Така розв'язка значно допомогла б сцементувати дві різно-часові та різно-територіяльні українські іміграції Югославії. В парі з тим пішов би дальший процес до завершення проводу русинів-українців в Югославії однією культурною радою, про яку вже була мова і спроба в 1967 р.

Подібно, як українці в Югославії стоять перед оформленням однієї української культурної ради, так українці в Польщі стоять перед остаточним оформленням центральних радіоавдіцій, щоб ними можна діятися до всіх тих земляків, які розкинені по різних

закутках простірної Польщі, як також оформлення українського національного музею на взір Свидника в ЧСР тощо. Досить довгий шлях до національно-культурного завершення стоїть перед сотисячною масою українців у Румунії, в якій початки української організованої громади громади щойно накльовуються. У всіх країнах бачиться один і той самий процес — процес культурного вияву та вивершення одним проводом.

Вивершена спільнота не хоче бути сама в собі. Вона шукає пов'язань з довкіллям та співзвучними елементами поза країною замешкання. З перспективи 25-річного повоєнного періоду так і видно, що українці названих чотирьох країн шукають між собою живих зв'язків. Це ми відмічували не тільки на науковому відтинку, але теж мистецькому та народно-культурному. На Свидницькі народні фестивалі з'їжджаються українці Югославії, Польщі а навіть Румунії. Мистецьку участь в "Червезій Ружі" беруть українці ЧСР. Останні виїжджають зі своїми ансамблями до Польщі і навпаки. Сподіватись треба, що цей процес культурного зближення буде продовжуватися і поглиблюватися.

Писана історія кожного народу чи спільноти в'яже одиниці цієї спільноти одним вузлом знання та свідомости. Про потребу історії своєї спільноти заговорили українці в Югославії, ЧСР. Фрагментарні прояви в цьому напрямі помітні теж серед українців Польщі. Частиною історії спільноти є теж стосунки материка цієї меншини з країною, в якій меншина має громадянські права та обов'язки. Ці стосунки, як нам вже відомо, пильно студіюють українські учені в ЧСР. За ними крокують земляки з Польщі та Югославії.

Процес самоосвідомлення українського населення в заінтересованих країнах проходить і проходитиме тим самим етапом. Національна самобутність знаходить і знаходитиме все нові і нові вияви в народно-мистецьких ансамблях, театральних-аматорських гурт-

ках, в науково-дослідних інститутах, у виучуванні українського побуту, фольклору, в досліджуванні мовних питоменностей, історичного минулого, синтезування суспільного життя в перспективі минулого та сучасного, у творенні українських бібліотек та музеїв, як осередків документації української культури, репрезентування української культури народам, серед яких замешкують, їхньою рідною мовою тощо.

Ці вітальні процеси спільноти чи українських спільнот в Польщі, Югославії, Румунії, ЧСР йтимуть безперервно, бо є вони виявом здорової життєвості цих спільнот. Об'єктивні умови, культурні і політичні, в країнах, в яких вони живуть, укладаються корисно, зокрема в останніх роках, для їхнього дальшого національного і культурного росту. В цьому рості українці вже відчувають потребу відповідного місця українській культурі в розвитку світової культури. Щоб відповісти цим завданням, вони не тільки хочуть зв'язків з Києвом, Львовом чи Ужгородом. В шуканні наукової правди вони перегукуються з українськими вченими та українською людиною заходу. Це цілком природній процес, а він тим більш оправданий, коли зміркуємо таку цитату визначного чеського україніста д-ра Вацлава Жідліцького, який в зв'язку зі створенням "Міжнародної Асоціації Україністів" на адресу праці цих українців висловився недвозначно так:

Вести "наполегливу популяризацію і пропаґацію України та її культури серед населення окремих країн та у світі взагалі, з метою усунення несправедливого історичного парадоксу, коли одна з найбільших європейських націй поза колами спеціалістів майже невідома, або відома у тенденційно спрощеному освітленні". (Цитована "Анкета", ст. 12).

З великим вдовіллям можемо сказати, що українці, в ЧСР, Польщі, Югославії, Румунії з найбільшою відповідальністю намагаються виконувати ці наголошені в цитаті почесні завдання.

З М І С Т

Вступ	5
Українці в Румунії — велика невідома	7
Українці в ЧСР — на загубленій землі	13
Релігійне питання	18
Культурна Спілка Українських Трудящих (КСУТ) і інші культурні центри	20
Лібералізаційні процеси	24
Українці в Польщі — трагічна драма окраїнних земель	33
Культурний дорібок українців в Польщі	37
Церковне питання	41
Українці в Югославії — найстарша українська еміграція	43
Культурно - освітнє життя	46
Роля Греко-Католицької Церкви в житті українців Югославії	54
Підсумки і перспективи	
Зміст	65

Того ж автора:

Маркіян Шашкевич на тлі доби

Загальна Бібліотека УКТ, 1962, Вінніпег

Появилася в 150-ліття з дня народження Пробудителя Західної України враз з підсумками цих роковин в Україні й на еміграції.

Система німецьких концтаборів і політика винищування в Україні

Загальна Бібліотека УКТ, 1963, Вінніпег

Це історична розвідка про розвій нацистських концтаборів, в яких знайшли смерть мільйони людей, в тому велике число українців. Написана вона на підставі документів та власних переживань.

Льва Кириак і його творчість

Видавнича Спілка "Тризуб", Вінніпег, 1969

Піонерська розвідка з нагоди 80-річчя від дня народження передового канадсько-українського півістяра.

Історія української преси, літератури, друку піонерської доби

Українська Вільна Академія Наук, Вінніпег, 1969

Перша праця того рода, друге видання,

Symbol and Banner

в публікації "Патріот, учений, ісрарх".

Бібліотека Шашкевичіяни, ч. 1. Вінніпег, 1969

Микола Устиянович — перший з великих послідовників Маркіяна

Бібліотека Шашкевичіяни, ч. 2, Вінніпег, 1968.

Дослідні праці д-ра Михайла Марунчака з історії українців Канади:

Студії до історії українців Канади

появилися в серії "Збірник Заходознавства" Української Вільної Академії Наук в Канаді

Том I-ий: Шотландські поселенці та українська громада в Пойнт Доглес, Вінніпег, 1964-1965

Том II-ий: Історія суспільно-культурного росту українців Манітоби, Вінніпег, 1966-1967

Том III-ій: Історія преси, літератури і друку піонерської доби, Вінніпег, 1968-1969

В зустрічі з українськими піонерами Алберти

Бібліотека Піонера, Вінніпег, 1965

Канадійська Тербовля: Місце першої української Служби Божої в Канаді

Загальна Бібліотека "УКТ", Вінніпег, 1964.

Змагання за незалежність Української Церкви в Канаді

Накладом Катедри св. Володимира й Ольги у Вінніпегу, 1966-1967

Петро Гаврисичин: Піонер-Будівничий Шашкевичівської Дільниці у Вінніпегу

Бібліотека Піонера, Вінніпег, 1962-1963

Історія Українців Канади

Синтезна праця українського минулого в Канаді авторства М. Г. Марунчака в двох томах накладом Української Вільної Академії Наук в Канаді I-ий том появилася в 1968 р., II-ий — в друку

Голоси преси про “Історію українців Канади:

“Мозольна, піонерська праця, яка є гідним документом українства в Канаді”...

Вільне Слово, Торонто, 5.10.1968.

“Є це перша історія українців Канади українською мовою... Це основна аналіза росту українсько-канадської спільноти”...

Наша Мета, Торонто, 17 серпня 1968.

“Метрика українців Канади... У книжку цю вкладено чимало праці. Її авторів, напевно, належить почесне місце в громаді нечисленних майстрів і досить численних підмайстрів українського історичного цеху в Канаді”...

Українські Вісті, Едмонтон, 16.I.1969.

“В ділянці історії українців Канади, книжку д-ра М. Марунчака можна назвати піонерською працею... книжка видана старанно і під графічним оглядом, представляється дуже гарно. Вона може стати прикрасою всякої публічної, чи приватної бібліотеки... вона проторує стежку для дальших дослідників”...

Український Голос, Вінніпег, 8 січня 1969.

“Це твір, без якого ніякий дослідник історії українського народу і зокрема історії українців Канади не зможе обійтись...”

Шлях, Філадельфія, 1-го вересня 1968.

“Настільна книга кожного українця в Канаді”.

Канадський Фармер, Вінніпег, 25.I.1969.

“Книжка, якої кожному свідомому українцеві в Канаді бракувало і яка повинна була давно появитись. Книга, що має небагато собі рівних. Могла вийти друком тільки заходами і жертвенністю численних українських патріотів, які склали пожертви і датки на публікацію цієї потрібної кожному українцеві в Канаді історії його дідів, батьків і сучасного покоління...”

Поступ, Вінніпег, 9-го вересня 1968.

“Хто хоч побіжно перегляне перший том “Історії українців Канади”, що вийшла під фірмою і з передмовою Української Вільної Академії Наук (УВАН), той напевно захоче її придбати і напевно теж не пожадує такого чи іншого датку, щоб підтримати це велике діло та щоб вписатися гордо в реєстр тих, які дають “Історією українців Канади” великий вклад в українську науку та основно підтримують свідомість чергових поколінь у Канаді...”

Свобода, Нью Джерзі, ЗСА, 1-го жовтня 1968.